

Jacek Gulanowski

Ojciec i ojcostwo w hymnach Rigwedy

Ogrody Nauk i Sztuk 3, 13-35

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OJCIEC I OJCOSTWO W HYMNACH *RIGWEDY*

Szukając źródeł „europejskiej” wizji ojcostwa można – paradoksalnie – zwrócić się za wskazaniem Georgesa Dumézila w stronę Indii, gdyż to właśnie tam w najstarszych tekstach religijnych zachowały się przekazy najbliższe pierwotnej indoeuropejskiej wspólnotie kulturowej. Najbardziej oczywiste typy na źródła europejskiej kultury, *Biblia* i mitologia grecka, okazują się w świetle Dumézilowskiej koncepcji chybione. Po pierwsze – oba źródła są młodsze od *Rigwedy*. Po drugie – *Biblia* jest tekstem z kręgu kultury semickiej, który następnie został włączony do kultury europejskiej w okresie wczesnego średniowiecza (lub w okresie Reformacji), a Grecy – jak zwraca uwagę G. Dumézil¹ – dość szybko odeszli od trójfunkcyjnej ideologii indoeuropejskiej i (zachowawszy jej ślady w religii, epice oraz instytucjach) przyjęli własne, oryginalne rozwiązania lub zwrócili się w stronę zapożyczeń, zatem przy badaniu pierwotnego indoeuropejskiego *Weltanschauung* mitologia grecka okazuje się przydatna w niewielkim stopniu. G. Dumézil zwracał też uwagę na wierny przekaz wedyjskich hymnów: „*Rigweda* istnieje dzisiaj w postaci niezmienionej od początku naszej ery, zaś najstarsze hymny wyglądają tak samo, jak pięć stuleci przed naszą erą. Bez żadnych zmian. Owa trwałość wynika z niezwykłych technik zapamiętywania. Bramini-nowicjusze musieli umieć ją recytować nie tylko poczynając od ostatniego słowa, lecz nawet od ostatniej sylaby. Toteż nie ma tekstu lepiej utrwalonego niż *Rigweda*”².

RIGWEDA: TRADYCJA HINDUSKA I BADANIA NAD NIĄ

Hinduskie teksty religijne podzielić można na dwie tradycje: *Śruti* oraz *Smṛiti*. Teksty tradycji *Śruti* to te, które zostały „zasłyszane”, a więc objawione ludziom przez istoty wyższe, np. Bogów. Stanowią one najpierwotniejsze i najważniejsze, najbardziej autorytatywne, pisma hinduizmu. Do tradycji *Śruti* zaliczają się *Wed*y (*Rigweda*, *Jadźurweda*, *Samaweda*, *Atharwaweda*), *Brahmany*, *Aranjaki* oraz *Upaniszady*. Z kolei teksty tradycji *Smṛiti* to te, które zostały „zasłyszane”, a więc zostały napisane w przeszłości przez ludzi, a następnie przekazane kolejnym pokoleniom. Składają się na nie m. in.: *Purany*, eposy (*Mahabharata* – zawierająca *Bhagawadgitę* - i *Ramajana*) czy *Sastry* (traktaty moralne, prawne, społeczne, ekonomiczne, np. *Manusmṛiti*, *Arthaśastra*). Niezwykle ważne dla rozwoju hinduizmu są też pisma klasycznych hinduskich filozofów (Kapila, Śankara, Madhwaćarja, Ramanudża) oraz najważniejszych myślicieli współczesnego hinduizmu (Rama-kriszna, Wiwekananda, Aurobindo, Prabhupada).

Z hinduistycznych tekstów najstarszym jest pierwsza z *Wed*: *Rigweda* („wiedza hymnów”). Według różnych autorów powstała: ok. 1500 r. p.n.e.³, najstarsze hymny co najmniej ok. XIV w. p.n.e.⁴, między ostatnimi stuleciami drugiego tysiąclecia a pierwszymi stuleciami

¹ G. Dumézil, D. Eribon, *Na tropie Indoeuropejczyków: mity i epopeje*. Z *Georgesem Dumézilem rozmawia Didier Eribon*, Warszawa 1996, s. 113-114.

² F. Ewald, *Posłaniec bogów*. Z *Georgesem Dumézilem rozmawia François Ewald*, „Literatura na świecie”, 1987, nr 11(196), s. 313.

³ J. Gonda, *A History of Indian Literature. Volume I: Veda and Upanishads. Fascimile I: Vedic Literature*, Wiesbaden 1975, s. 22.

⁴ F. Michalski, *Hymny Rigwedy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1971, s. 9.

pierwszego tysiąclecia p.n.e.⁵, 2000 a 1500 r. p.n.e.⁶, najpierw funkcjonowała w przekazach ustnych, a ostateczna wersja została spisana przed ok. 600 r. p.n.e.⁷. Max Müller, który pierwszy przełożył wszystkie *Wedy* na żywy język europejski, datował jej powstanie na ok. 1000 r. p.n.e.⁸. Z kolei według samych hinduistów oraz trzymających ich stronę badaczy powstanie *Rigwedy* należy datować jeszcze wcześniej⁹, np. Henri Jacobi i Balgangadhar Tilak datują przynajmniej część tekstu *Rigwedy* na 4500 czy nawet 6000 r. p.n.e.¹⁰. Datowanie, które można by uznać za w pewnym stopniu oficjalne stanowisko Republiki Indii, zostało wyrażone we wstępie do wyboru anglojęzycznych przekładów „sanskryckiej poezji” wydanym przez *Indian Council for Cultural Relations* (autonomiczną organizację rządu Republiki): najstarsze zabytki sanskryckiej poezji (a więc: *Rigweda*) mają 3000 lat lub więcej, zaleźnie od datowania tych tekstów, które pozostaje niepewne¹¹. Spory te podsumowuje Marta Kudelska: „datowanie hymnów wedyjskich, jak w ogóle całej starożytnej myśli indyjskiej, jest problematyczne. Skażenie historycznością jest specyficzne dla naszego kręgu kulturowego, Hindusi w ogóle do tego nie przywiązywali wagi. W ich języku historia jest »*itihasa*«, czyli w dokładnym przekładzie »tak właśnie było«. I dlatego, jeżeli tradycja uznaje, iż coś się wydarzyło, to czy 100, czy 500 lat temu nie ma specjalnego znaczenia. Na ogół przyjmuje się, że powstawały między 1500-1200 r. p.n.e. Zaś kodyfikacja *sanhit* miała najprawdopodobniej miejsce w pierwszej połowie I tysiąclecia p.n.e.”¹².

Kwestią kontrowersyjną pozostaje nie tylko datowanie powstania *Rigwedy*, ale także pochodzenie jej autorów – Ariów. Większość badaczy (indologów, filologów, historyków) jest zwolennikami tezy o allochtonicznym pochodzeniu Ariów, którzy na subkontynent indyjski przybyli z północy i podbili miejscową ludność, nie ma tu jednak zgody co do lokalizacji praojczyzny Ariów, charakteru ich podbojów, pochodzenia oraz języka ludności miejscowej¹³. Natomiast wśród wielu hinduistów (nie tylko hinduistycznych przywódców religijnych czy myślicieli, ale także zwykłych wyznawców) oraz niektórych zachodnich indologów, znaleźć można zwolenników tezy o autochtonicznym pochodzeniu Ariów, ciągłości kulturowej i językowej kultury indyjskiej sięgającej jeszcze do czasów sprzed powstania cywilizacji Harappy i Mohendźo-Daro¹⁴; tutaj nie ma zgody co do zakresu teźże ciągłości, charakteru pierwotnej kultury indyjskiej oraz struktury społeczeństwa, a także istoty relacji z innymi kulturami oraz przyczyn pokrewieństwa językowego i kulturowego Ariów z innymi ludami.

⁵ T. Elizarenkova, *Language and Style of the Vedic Rishis*, Albany 1995, s. 1.

⁶ E. F. Crangle, *The Origin and Development of Early Indian Contemplative Practices*, Wiesbaden 1994, s. 19-20.

⁷ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 15.

⁸ Tamże, s. 22.

⁹ D. Frawley, *Gods, Sages and Kings. Vedic Secrets of Ancient Civilization*, Delhi 1995, s. 17.

¹⁰ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 21.

¹¹ A. N. D. Haksar, *Introduction*, [w:] A. N. D. Haksar (red.), *A Treasury of Sanskrit Poetry in English Translation*, Delhi 2002, s. XXV.

¹² M. Kudelska, *Wstęp*, [w:] *Upaniszady. Tłumaczenie, wstęp, komentarz: Marta Kudelska*, Kraków 2004, s. 15.

¹³ Por. F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 7-11. P. Balcerowicz, *Historia klasycznej filozofii indyjskiej. Część pierwsza: początki, nurty analityczne i filozofia przyrody*, Warszawa 2003, s. 34-46. J. Kieniewicz, *Historia Indii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2003, s. 26-43. H. Wałkowska, *Wstęp*, [w:] *Bhagawadgita czyli Pieśń Pana*, przekł.: J. Sachse, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988, s. III-X; M. Kudelska, *Wstęp...*, dz. cyt., s. 13-14. J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 20-25.

¹⁴ Por. Sri Aurobindo, *The Complete Works of Sri Aurobindo. Volume 15: The Secret of the Veda with Selected Hymns*, Pondicherry 1998, s. 24-33. Frawley D., *The Myth of Aryan Invasion of India*, http://www.hindubooks.org/david_frawley/myth_aryan_invasion/, 28.09.2012. Elst K., *Update on the Aryan Invasion Debate*, New Delhi 1999.

Zgodnie z ustaleniami filologów *Rigweda* spisana została w języku starszym nawet od religijnego języka hinduizmu: sanskrytu, tzw. „protosanskrycie” czy „sanskrycie wedyjskim”, a sam sanskryt jest jednym z najstarszych znanych (i żywych do dziś) języków indoeuropejskich¹⁵. Jak pisze Franciszek Michalski: „Język *Rigwedy*, tzw. Staroindyjski (w odróżnieniu od późniejszego sanskrytu), jest zasadniczo jednolity, pomimo że *Rigweda* tworzona była przez dłuższy niewątpliwie okres i przez różnych autorów. Późniejsi pieśniarze wzorowali się na języku swych poprzedników, tak że musiał wytworzyć się język do pewnego stopnia sztuczny, hieratyczny, odbiegający od języka mówionego przez ogół”¹⁶.

Kolejną kwestią sporną jest autorstwo *Rigwedy*: czy była ona – jak chce tradycja religijna – autorstwa konkretnych mędrców, czy raczej – jak ustalają niektórzy indolodzy – autorstwa określonych rodzin poetów i kapłanów, czy – jak twierdzą inni – była wynikiem zbiorowej pracy twórczej niezliczonej ilości kapłanów i pieśniarzy, których kolejne pokolenia tworzyły nowe hymny i przekształcały istniejące¹⁷.

Znaczenie *Rigwedy* dla kultury europejskiej podkreśla Dorothy M. Figueira, która w kontekście recepcji *Wed* na Zachodzie pisze o „autorytecie nieobecne tekstu”¹⁸. Jak zauważa ta autorka, *Rigweda* była obecna na Zachodzie już od 1831, kiedy Friedrich August Rosen opublikował częściowy łaciński przekład jej hymnów. Jednak już w katalogu Bibliothèque Imperiale z 1739 r. wzmiankowany jest manuskrypt *Rigwedy* znajdujący się jej zbiorach. *Weda* istniała w europejskiej wyobraźni i rozmyślaniach na długo, zanim ukazał się jej przekład. Poprzez błędne fragmenty, nieprawdziwe odwołania i fałszerstwa stymulowała krytyczną dyskusję¹⁹. Warto wspomnieć, że jednym z zachodnich intelektualistów aktywnie zaangażowanym w tworzenie i propagowanie tychże fałszerstw był sam Wolter²⁰.

OJCOSTWO W HYMNACH *RIGWEDY*

Źródłem, które analizowano na potrzeby niniejszego artykułu, są hymny *Rigwedy*. Korzystałem ze (skromnego) polskojęzycznego wyboru *Hymny Rigwedy* autorstwa Franciszka Michalskiego oraz anglojęzycznego przekładu wszystkich hymnów czterech *Wed* Ralpa T. H. Griffitha. W przypadku, gdy istnieje polski i angielski przekład hymnu, cytuję polski, chyba że przekłady znacząco różnią się od siebie – wtedy przytaczam oba. Artykuł nie jest esejem filologicznym – nie pracowano nad tekstami w języku oryginału, ale nad przekładami, do dziś stosowanymi, uznawanymi przez wielu indologów, a także – zwłaszcza w przypadku R.T.H. Griffitha - niezwykle ważnymi dla zachodniego obszaru kulturowego. Nie stosowano też filologicznych metod pracy z tekstem, ale jakościową analizę treści, narzędzie z powodzeniem wykorzystywane we współczesnych naukach społecznych i humanistycznych.

W artykule postanowiłem nie korzystać z jednego z międzynarodowych systemów transliteracji sanskryckich słów, tylko ze spolszczonej, opartej na wymowie, formie zapisu – tak jak czynią to niektórzy polscy badacze i tłumacze sanskryckich tekstów (F. Michalski, M. K.

¹⁵ W. D. Whitney, *A Sanskrit Grammar, Including Both the Classical Language, and the Older Dialects, of Veda and Brahma*, Leipzig – London 1896, s. XI-XII; T. Elizarenkova, *Language and Style...*, dz. cyt., s. 1 A. Gawroński, *Podręcznik sanskrytu. Gramatyka – wypisy – objaśnienia – słownik*, Warszawa 2004, s. 1.

¹⁶ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 13.

¹⁷ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 7-14. F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 12-13.

¹⁸ D. M. Figueira, *The Authority of an Absent Text. The Vedas, Upangas, Upavedas, and Upnekhatta in European Thought*, [w:] L. L. Patton (red.), *Authority, Anxiety, and Canon: Essays in Vedic Interpretation*, Albany 1994, s. 201.

¹⁹ Tamże, s. 201.

²⁰ Tamże, s. 202-207.

Byrski, a także – w pewnym stopniu i na częściowo odmiennych zasadach – M. Kudelska, A. Rucińska²¹.

Ojcostwo w hymnach *Rigwedy* posiada wiele konotacji, przywoływane jest w różnych sytuacjach. Odniesienia te można podzielić na kilka kategorii. Podstawowymi kategoriami są odniesienia do ojcostwa wśród Bogów, Mędrców, Przodków i do ojcostwa ziemskiego. Ojcostwo wśród Bogów pojawia się w opisywaniu relacji genealogicznych między Bogami oraz innymi istotami czy zjawiskami nadprzyrodzonymi. Pojawiają się też metaforyczne uwznioślenia Bogów poprzez odwołanie do kategorii ojcostwa. Liczne są odniesienia do Ojca-Nieba (zestawianego z Matką-Ziemią). Ojcostwo pojawia się także w odniesieniu do konkretnych Bogów: Agnięgo i Indry. Ojcostwo przywoływane jest także w określeniach relacji między ludźmi a Bogami: konkretnymi Bogami lub ich całą zbiorowością. Jako ojcowie ludzi określani są także Mędrce. Ojcostwo pojawia się w odniesieniach do Przodków. Określani są oni jako godni naśladowania twórcy tradycji. Podkreśla się także ich równość Bogom i Mędrcom, z którymi obcuja oni po śmierci. Śmierć określana jest jako przejście do krainy Przodków i są oni przywoływani jako praojcowie w kontekście obrzędów pogrzebowych i pośmiertnej egzystencji. Ostatnią kategorią są odwołania do ojcostwa ludzkiego, ziemskiego. W hymnach do różnych Bogów znaleźć można odniesienia do dostępności i łagodności Bogów analogicznej wobec relacji między ojcami a dziećmi. Na pokrewieństwo, ojcowsko-synowskie relacje między ludźmi a Bogami, powołują się także autorzy hymnów w swoich modlitwach. Odnaleźć można swoiste scenki rodzajowe przedstawiające codzienne ojcostwo spotykane wśród ludzi.

Hymny, w których najczęściej przywoływana jest postać ojca lub ojcostwo, to przede wszystkim te poświęcone pojedynczym Bogom: Agniemu, Indrze i Somie, a także zbiorowościom Bogów: Aditjowie, Aświonowie czy wszyscy Bogowie (Wiśwedewaha). Należy jednak zaznaczyć, że hymny poświęcone Agniemu, Indrze i Somie stanowią ogromną część *Rigwedy*. Cała mandala dziewiętna (114 hymnów) poświęcona jest Somie – a nie jest to jedyna mandala, w której znaleźć można hymny do tego Boga. Ojcostwo przywoływane jest także w hymnach związanych z Mędrkami (*Riszi*). Znaczącą ilość stanowią także hymny związane z Przodkami (Ojcami, Praojcami), również w kontekście śmierci, obrzędów pogrzebowych, ofiary składanej zmarłym przodkom, a także z Bogiem śmierci, opiekunem zmarłych - Jamą. Hymny do Nieba (Djause) i Ziemi (Prithiwi) stanowią niezbyt liczną grupę hymnów *Rigwedy*, jednak często pojawia się w nich odwołanie do ojcostwa (oraz macierzyństwa). Sporadycznie ojcostwo przewija się w hymnach poświęconych innym Bogom (Wiśwakarmanowi, Brahmanaspatiemu, Brihasaptiemu, Rudrze, Surji – Słońcu, Warunie, Jutrzence, Marutom, Wastoszpatiemu) oraz mitycznym bohaterom (Urwasi, Pururawasowi). Ojcostwo pojawia się także w hymnach poświęconych zwierzętom (krowom, żabom, koniowi, kuropatwie) i znaczącym przedmiotom (broni, kościom do gry, kamieniom do wyciskania somy).

---

²¹ Za: F. Michalskim i M. K. Byrskim zmiękczałem spółgłoskę zawsze przez przecinek, nawet jeśli znajduje się przed samogłoską, za F. Michalskim (do którego przekładu wedyjskich hymnów najczęściej się odwołuję) samogłoskowe „r” oddaje poprzez „ri”. W całym artykule pisownia została pod tym względem ujednolicona również w cytatach. Jako że jednym z założeń jakościowej analizy treści jest dążenie do pozostania jak najbliższej intencji autorów, zdecydowano się na zapisywanie wielką literą nie tylko imion i nazw własnych, ale także takich słów jak Bogowie, Mędrce (Wieszczowie), Przodkowie (Ojcowie, Praojcowie), co jest zgodne z religijnym charakterem analizowanego tekstu. Podobną zasadę stosuje w swoim przekładzie R.T.H. Griffith, jednak w całym artykule pisownia została ujednolicona, nawet w przypadku autorów, którzy do tej zasady się nie stosują.

OJCOSTWO BOSKIE

W jednym z najważniejszych hymnów *Rigwedy* (1.01), otwierającym cały cykl Wed i recytowanym na początku ofiary składanej w ogniu, Bóg ognia – Agni – pośrednik między ludźmi a innymi Bogami, zostaje porównany do ojca: „Jako dla syna ojciec, Agni, tak samo dla nas bądź dostępny i prowadź nas ku pomyślności”²². Jest to wyraźnie patriarchalny rys religii wedyjskiej, jednak ojcostwo jest w nim wartościowane dwojako: z jednej strony jako dostojna więź, analogiczna do związku ludzi i Bogów, a także jako relacja nacechowana dobrocią, dostępnością, bliskością, troską o pomyślność młodszego i zależnego człowieka. W tym samym hymnie „pomyślność dnia każdego”, o której zapewnienie proszony jest Agni, określona jest jako „sławna, synami przebogata”²³. Ojcostwo – czy w ogóle rodzicielstwo – utożsamiane jest zatem jednoznacznie z pomyślnością, dostatkiem i szczęściem. Z kolei hymn do Boga Indry (2.12) – którego domeną są wojna, walka, zwycięstwo, władza – kończy się prośbą: „Spraw więc, o Indro, byśmy mili tobie z wielu synami rej wiedli w gromadzie”²⁴. Znów wyraźny jest patriarchalny wymiar wedyjskiej religii, w której to synowie - dziedziczący tożsamość rodu i składający tradycyjną obiadę przodkom - uznawani są za ważniejszych potomków niż córki.

RELACJE GENEALOGICZNE MIĘDZY ISTOTAMI I ZJAWISKAMI NADPRZYRODZONYMI

Ojcostwo pojawia się w opisywanych w hymnach relacjach pokrewieństwa między Bogami, Mędracami oraz innymi istotami i zjawiskami nadprzyrodzonymi. Z reguły nie jest to ustrukturyzowany wykład drzewa genealogicznego danego Boga, ale raczej aluzje do pokrewieństwa zawarte w tekstach modlitw recytowanych podczas składania ofiary. Ojcostwo jest tutaj ukazane jako prawdziwie dwustronna relacja – z jednej strony ojcowie dają swoim dzieciom moc, przekazują świętość, z drugiej: dzieci sławią swoich ojców poprzez czyny, modlitwy i ofiary. Jan Gonda przypomina o tym, że hymny *Rigwedy* często odwołują się do podwójnych znaczeń słów, ich aluzyjnych możliwości, semantycznych superpozycji, konkretnych (zmysłowych) i abstrakcyjnych (umysłowych) znaczeń, aby wskazywać pośrednio; aby przenieść terminologię relacji (syn, córka, ojciec itp.) na boskie siły i zewnętrzną powłokę (zjawiska), poprzez które się one ukazują²⁵.

I tak hymn *Indra* (1.129) kończy się apostrofą do Boga, aby chronił swoich wyznawców i przypomnieniem, że to Ojciec uczynił go zabójcą wrogów²⁶. W kolejnym hymnie do tego Boga (3.48) jako źródło jego siły wymienione jest mleko rośliny, którą żywią góry (czyli soma). Mleko to wylała Indrze po raz pierwszy jego Matka, która go powiła, w mieszkaniu jego Ojca²⁷. W kolejnym hymnie (4.17) dzieło Ojca Indry – Djausa – określone jest jako najszlachetniejsze, który począł Pana silnej błyskawicy, grzmiącego, nieruchomego jak Ziemia²⁸. W jednym z hymnów do Indry (3.31) wspomina się o synach, którzy uczynili mieszkanie dla swojego Ojca, zapewnili mu wspaniałą i chwalebłą siedzibę²⁹. W innym hymnie (6.20) Indra określany jest jako ten, który podarował – jak prezent - Nawawastwę jego wielkiemu ojcu³⁰. W kolejnym hymnie (6.20) stwierdza się także, że Indra-Agni są braćmi, bliźniakami, mają jednego Ojca, a ich Matka jest w każdym

²² F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 24.

²³ Tamże, s. 23.

²⁴ Tamże, s. 40.

²⁵ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 242.

²⁶ *Hymn CXXIX. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01129.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

²⁷ *Hymn XLVIII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03048.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

²⁸ *Hymn XVII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04017.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

²⁹ *Hymn XXXI. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03031.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁰ *Hymn XX. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06020.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

miejscu³¹. Jednak - jak stwierdzono w jednym z hymnów (4.17) - Indra nie troszczy się o swoją Matkę, ani o swego Ojca, gdyż troszczy się o potęgę w walce, jak wiatr zesłany przez gromowe chmury³². Jak głosi kolejny hymn (1.155), potęga Indry jest tak wielka, że pomimo, iż jest synem, pomniejsza najwyższe imię Ojca³³.

Kolejnym Bogiem, z którym wiąże się postać ojca, jest Surja (Bóg Słońca). Hymn poświęcony Aświnom (8.8) wspomina, iż przebywają w domu ojca (czyli Surji)³⁴. Z kolei według innego hymnu (10.85) Aświnowie zostali wybrani przez Puszana na Ojców, gdy przybyli na swym trójkołowym rydwanie na wesele Surji (która tutaj występuje jako Bogini)³⁵. W hymnie do Jamy (10.14) znaleźć można inwokację: „I Wiwaswata wołam, twego ojca, byś przy ofierze na ściółce chciał zasiąść!”³⁶. Wiwaswat jest jednym z imion Surji.

Również w hymnach poświęconych Bogu Agniemu są aluzje genealogiczne związane z ojcostwem. W jednym z hymnów (6.16) stwierdzone jest, że Ojciec jego Ojca, święcąc u boku jego Matki, zasiadał na miejscu świętego Prawa. Ojciec jest wskazywany jako jedno ze źródeł świętości i mocy tego Boga³⁷. Według kolejnego hymnu (10.45) Agni poprzez życiowe siły stał się nieśmiertelnym, gdy począł go jego płodny Ojciec Djaus³⁸. W kolejnym hymnie (3.1) mowa jest o tym, że uważnie pielęgnowany Syn Siły, Agni, od urodzenia znał pierś swojego Ojca, nadał ruch swoim głosem i strumieniom³⁹. Jednak według innego (5.2) młoda Matka trzyma Chłopca w sekrecie, blisko przytulonego do siebie, nie oddaje go Ojcu; ale gdy leży na ręce, ludzie widzą jego nieznikający spokój⁴⁰. Zgodnie ze słowami innego hymnu (10.2) ponieważ Ojciec spłodził Agniego, przywódcę uroczystych obrzędów, ich lśniący sztandar, niech Agni podaruje swoim wyznawcom przyjemne domy obfite w bohaterów, bogate w pokarm, aby nakarmić wszystkich ludzi⁴¹. Inny hymn (10.124) zawiera słowa samego Agniego odnoszącego się do pewnego wydarzenia: „Ujrzawszy gościa w tej innej rodzinie, wiele prawa wiecznego obiegiem ostoi, ślę słowa zbawcze ojcu Asurowi: od bezofiary przechodzę do ofiar! Przez liczne lata trudziłem się przy nim, wybieram dziś Indrę, a ojca porzucam”⁴². Według F. Michalskiego „Agni przebywał u starszego pokolenia bogów, podległego Asurowi; byli to właściwie nie-bogowie, gdyż nie składali ofiar”⁴³.

Kolejnym Bogiem powiązany z ojcostwem w kontekście genealogicznym jest Soma. W hymnie poświęconym temu Bogu (9.73) wspomina się o sprawujących ofiarę, zebranych wokół ognia ofiarnego i śpiewających hymny, ich starożytny Ojciec chroni ich święte czyny przed szkodą⁴⁴. W kolejnym hymnie (9.71) mowa jest o samym Somie, silnym, ryczącym, który zrzuca z siebie zasłonę, pozwala barwom Asurów spłynąć z siebie i poszukuje miejsca spotkań swojego ojca, tak czyni dla siebie jasną szatę, którą przywdziewa⁴⁵.

³¹ Hymn LIX. *Indra-Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06059.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³² Hymn XVII. *Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04017.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³³ Hymn CLV. *Visnu-Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01155.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁴ Hymn VIII. *Aświns*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08008.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁵ Hymn LXXXV. *Surya's Bridal*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10085.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁶ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, s. 86.

³⁷ Hymn XVI. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06016.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁸ Hymn XLV. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10045.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

³⁹ Hymn I. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03001.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

⁴⁰ Hymn II. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05002.htm>, przekł. R.T.H. Griffith, 2.08.2012.

⁴¹ Hymn II. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10002.htm>, 2.08.2012.

⁴² F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 122.

⁴³ Tamże, s. 157.

⁴⁴ Hymn LXXIII. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09073.htm>, 2.08.2012.

⁴⁵ Hymn LXXI. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09071.htm>, 2.08.2012.

Aluzje do pokrewieństwa między istotami nadprzyrodzonymi pojawiają się w hymnach poświęconych wszystkiemu Bogom. I tak w jednym z hymnów (10.62) znaleźć można inwokację: niech Bhraddiva, Matka, usłysz nasze wezwanie, i Twasztar, Ojciec, razem z Boginiami⁴⁶. Według kolejnego (5.47) Przewodnik, Morze, Czerwony Ptak o silnych skrzydłach, wstąpił do mieszkania Pierwotnego Ojca⁴⁷.

Bogiem, który również występuje w hymnach jako ojciec, jest Rudra. W jednym z hymnów (1.114) określany jest dwukrotnie jako ojciec Marutów⁴⁸. W kolejnym (2.33) znów pojawia się ten epitet⁴⁹. W hymnie poświęconym Hawirdhanom - dwóm Bogom, którzy dźwigają ofiarę (10.13) – wspomina się Synów, którzy przynieśli ofiarę Ojcu⁵⁰.

OJCIEC BOGÓW, OJCIEC MODLITWY – METAFORYCZNE UWZNIOSZENIE

W hymnach pojawiają się także odwołania do ojcostwa stanowiące nie tyle odzwierciedlenie rzeczywistych związków pokrewieństwa między poszczególnymi Bogami, co metaforyczne uwznioślenie wysławianego w hymnie Boga, czy przypisanie konkretnym Bogom panowania nad abstrakcyjnymi dziedzinami czy ideami. I tak w jednym z hymnów poświęconych Brahmanaspatiemu (2.23) stwierdza się, że on jedyny jest ojcem wszelkiej świętej modlitwy⁵¹. Brahmanaspati w innym hymnie (2.26) zyskuje miano „Ojca Bogów”⁵². W kolejnym hymnie Agni określany jest jako Ojciec inspirujący ludzkie modlitwy⁵³. W hymnie *Agni* (1.141) stwierdza się, że Bóg ten obecny jest w ogniu, który przychodzi „do nas” od Najwyższego Ojca⁵⁴. Z kolei w innym (5.4) Agni nazwany jest Wiecznym Ojcem⁵⁵. W hymnie do wszystkich Bogów (10.36) Sawitar nazwany jest Ojcem prawdy⁵⁶. W hymnie do Wiśwakarmana (10.82) Bóg ten określany jest mianem „Ojca wzroku”⁵⁷. W innym (1.96) Agni określany jest jako strażnik naszego ludu (a więc - Ariów) oraz Ojciec nieba i ziemi⁵⁸. W kolejnym hymnie (1.69) tenże Bóg określany jest jako zarówno Ojciec jak i Syn Bogów⁵⁹. W innym hymnie (1.71) Agni nazwany jest po prostu potężnym ojcem⁶⁰. W hymnie poświęconym Jamie (10.135) on także określany jest po prostu jako Ojciec i Pan domu⁶¹. W hymnie *Brihaspati* (4.50) Bóg ten nazywany jest Przewodnikiem Bogów i Ojcem⁶². Według hymnu *Wiśwedewa* (6.49) Rudra jest Ojcem Wszechświata⁶³.

Bogiem, który wielokrotnie nazywany jest Ojcem, jest Soma – Bóg związany ze świętym napojem, składanym w ofierze wedyjskim Bogom: somą. Jako że ofiara (a więc i soma) stanowiła ideologiczne centrum wedyjskiej religii, ojcostwo Somy posiada wymiar wybitnie metafo-

⁴⁶ Hymn LXII. *Viśvedevas*, Etc., <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10062.htm>, 2.08.2012.

⁴⁷ Hymn XLVII. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05047.htm>, 2.08.2012.

⁴⁸ Hymn CXIV. *Rudra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01114.htm>, 2.08.2012.

⁴⁹ Hymn XXXIII. *Rudra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02033.htm>, 2.08.2012.

⁵⁰ Hymn XIII. *Hawirdhanas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10013.htm>, 2.08.2012.

⁵¹ Hymn XXIII. *Brahmanaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02023.htm>, 2.08.2012.

⁵² Hymn XXVI. *Brahmanaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02026.htm>, 2.08.2012.

⁵³ Hymn XXVI. *Brahmanaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03026.htm>, 2.08.2012.

⁵⁴ Hymn CXXI. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01141.htm>, 2.08.2012.

⁵⁵ Hymn IV. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05004.htm>, 2.08.2012.

⁵⁶ Hymn XXXVI. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10036.htm>, 2.08.2012.

⁵⁷ Hymn LXXXII. *Viśvakarman*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10082.htm>, 2.08.2012.

⁵⁸ Hymn XCVI. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01096.htm>, 2.08.2012.

⁵⁹ Hymn LXXIX. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01069.htm>, 2.08.2012.

⁶⁰ Hymn LXXI. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01071.htm>, 2.08.2012.

⁶¹ Hymn CXXXV. *Yama*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10135.htm>, 2.08.2012.

⁶² Hymn L. *Brihaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04050.htm>, 2.08.2012.

⁶³ Hymn XLIX. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06049.htm>, 2.08.2012.

ryczny i oddaje zależność między ideą ofiary a ideą boskości. Aż w dwóch hymnach (9.86, 9.87) Soma, najbogatszy, najzdolniejszy, filar niebios i podpora ziemi, który niszczy kłatwę i chroni przed zdradzieckim napadem, określany jest jako Ojciec i rodzic Bogów⁶⁴. Według innego hymnu (9.76) Soma jest Ojcem hymnów, a jego mądrość jest poza naszym zasięgiem⁶⁵. W kolejnym hymnie (9.90) Soma nazwany jest Ojcem Ziemi i Nieba⁶⁶. Obydwa te epitety przewijają się w kolejnym hymnie (9.96), w którym Soma określany jest jako Ojciec świętych hymnów, Ojciec ziemi, Ojciec nieba, Ojciec Agniego, rodzic Surji, Ojciec, który pocałował Indrę i Wisznu⁶⁷. Jednak Soma jest również synem: według jednego z hymnów (9.82) jego Ojcem jest Pardżanja (Bóg deszczu), który stworzył dla niego dom w górach, w centrum ziemi⁶⁸. Zgodnie z kolejnym hymnem (9.89) Soma jest także synem Ziemi i wsiąka tysiącem strumieni w drzewa, na łonie swojej Matki, a jego krople spijają Ojciec i potomstwo Ojca⁶⁹.

J. Gonda zwraca uwagę na to, że Bogowie nie byli ludźmi, nie obowiązywały ich ludzkie prawa, istnieli w inny sposób niż ludzie, więc nie można było ich oceniać ludzką miarą. W hymnie *Wiśwedewa* (10.81) pojawia się opis pierwotnego stosunku płciowego Bogów, którego uczestnicy są ze sobą spokrewnieni. Jak pisze J. Gonda, w przeciwieństwie do późniejszych autorytetów, którzy to pierwotne spółkowanie Ojca i Córki, uznali za kazirodztwo, wedyjski poeta nie oceniał tego „ontologicznego symbolu” poprzez moralną, ludzką zasadę⁷⁰.

O ile najwyższy Bóg nazywany jest Ojcem wszechświata, to w hymnie *Mowa* (10.125), to właśnie mowa, której przypisywane są cechy matki, uznawana jest za tę, która zrodziła Ojca: „To ja tych światów urodziłam ojca, łonem mym wody, głębie oceanów, stamtąd rozchodzę się po wszystkich światach, potęgą swą do nieba sięgnęłam!”⁷¹. Z drugiej strony T. Elizarenkova zwraca uwagę na to, że hymn nie jest jednoznaczny w kreśleniu swoistej filozoficznej genealogii Bogów. Z jednej strony to *Mowa* (*Vác*) zrodziła najwyższego ojca, z drugiej sugeruje się, że to Bogowie nią władają⁷².

Z kolei według hymnu *Do wszystkich bogów* (1.89) Nieskończoność (*Aditja*), przekraczająca wszelkie ograniczenia, nawet te istniejące wśród istot boskich, stoi również ponad tradycyjnym podziałami społecznymi czy rodzinnymi, jest wszystkimi Bogami, wszystkimi ludźmi oraz zarówno ojcem jak i matką: „Nieskończoność to niebo, Nieskończoność to przestrzeń, Nieskończoność - to matka i ojciec, i syn, wszyscy Bogowie, pięć ras – Nieskończoność, Nieskończoność była, Nieskończoność przyjdzie!”⁷³.

Jak pisze J. Gonda, badacze dostrzegli upodobanie wedyjskich poetów do paradoksów i innych niemożliwości czy – na pierwszy rzut oka – niedorzecznych stwierdzeń, takich jak syn dwóch matek (*Agni*, zrodzony przez dwa kawałki drewna), *Agni* zapładniający swoją własną matkę, kochanek dziewicy, wymię ojca (*chmura*) czy byka, cieląca się jałówka. Oceniając te paradoksy, trzeba pamiętać o tym, że pomimo niewyraźności zasadniczej natury stworzenia

⁶⁴ Hymn LXXXVI. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09086.htm>, 2.08.2012.. Hymn LXXXVII. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09087.htm>, 2.08.2012.

⁶⁵ Hymn LXXXVI. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09076.htm>, 2.08.2012.

⁶⁶ Hymn XC. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09090.htm>, 2.08.2012.

⁶⁷ Hymn XCVI. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09096.htm>, 2.08.2012.

⁶⁸ Hymn LXXXII. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09082.htm>, 2.08.2012.

⁶⁹ Hymn LXXXIX. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09089.htm>, 2.08.2012.

⁷⁰ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 152.

⁷¹ F. Michalski, *Hymny Rigvedy...*, dz. cyt., s. 124.

⁷² T. Elizarenkova, *Language and Style...*, dz. cyt., s. 108.

⁷³ F. Michalski, *Hymny Rigvedy...*, dz. cyt., s. 33.

i boskich sił, relacji pomiędzy tym światem a niewidzialnym, tajemniczości będącej poza przeciwnościami świata zjawisk, podejmowano próby, aby zrozumieć je poprzez analogię i obrazy. Dlaczego zatem to, co jest niemożliwe na poziomie codziennego doświadczenia, nie miałyby być opisane jako możliwe w sferze boskości czy stanu transcendentnego?⁷⁴

Ojcostwo może być także symbolem posiadanej przez Boga mocy i siły. W hymnie poświęconym Indrze (6.75) Bóg ten nazywany jest ojcem wielu synów i córek⁷⁵. W kolejnym hymnie (8.36) Indra nazywany jest ojcem bydła, ojcem wszystkich rumaków⁷⁶. W innym hymnie (8.88) znaleźć można bezpośrednią i jasną apostrofę do Indry: jesteś Ojcem, pokonującym wszystko, zdejmującym klątwę, zwycięzcą⁷⁷. W następnym hymnie (3.49) znaleźć można podobne porównanie: Indra wzywany jest podczas wojny jak Ojciec⁷⁸. Według innego (7.32) żadne pokrewieństwo nie jest lepsze niż to łączące człowieka z Indrą: nawet ojciec nie jest ważniejszy⁷⁹.

OJCIEC-NIEBO, MATKA-ZIEMIA

Ojcostwo w hymnach wedyjskich ma wymiar uraniczny, a macierzyństwo telluryczne. Widoczne jest to zwłaszcza w hymnach odnoszących się do Nieba i Ziemi, bądź do Bogów z nimi związanych: Djausem i Prithiwi, zaliczanymi do najbardziej pierwotnych bóstw hinduskich, przez niektórych badaczy wiązanych jeszcze z pierwotnymi wierzeniami wspólnoty indoeuropejskiej. Nadprzyrodzone, uraniczne ojcostwo oraz telluryczne macierzyństwo odnoszą się zarówno do Bogów jak i ludzi, aczkolwiek odwołań z tej drugiej kategorii jest znacznie więcej. W hymnie *Do Słońca* (10.189) Słońce określane jest jako syn Nieba i Ziemi: „Przy matce Ziemi najpierw siada, do ojca Nieba mając drogę”⁸⁰.

Ludzie (stanowiący podmiot liryczny wielu hymnów), czy raczej wspólnota Ariów, ekumena podwójnie narodzonych (tzn. inicjowanych), uznają siebie za potomków Bogów i powołują się na to pokrewieństwo wypowiadając swoje prośby podczas składania ofiary. W hymnie *Do wszystkich Bogów* (1.89) Bogini Ziemi Prithiwi zostaje określona jako matka, a Bóg Nieba Djaus jako ojciec podmiotów hymnu: „Prithiwi-matka i nasz ojciec Djaus”⁸¹. W kolejnym hymnie skierowanym do wszystkich Bogów (*Wiśwedewaha*) (1.90) Niebo jest określone jako „nasz Ojciec”⁸². W hymnie *Niebo i Ziemia* (1.159) Niebo nazywane jest Ojcem, a Ziemia Matką. Wysławiana jest też wielkość ich Synów oraz troską, którą darzą ich boscy Rodzice⁸³. W innym hymnie poświęconym tym dwu Bogom (1.160) znów nazwani są Ojcem i Matką – Rodzicami, którzy nigdy nie zawiodą i chronią wszystkie stworzenia. Według hymnu to Ojciec nadał wszystkim stworzeniom dobre formy⁸⁴. W kolejnym hymnie do wszystkich Bogów (1.164) podmiot mówi, że jest spokrewniony z Niebem i Ziemią: Djaus jest jego Ojcem, tym, który go spłodził, a Ziemia jest jego Matką⁸⁵. W innym hymnie (6.51) znajduje się bezpośrednia apostrofa do Bogów - Nieba, „naszego Ojca”, Ziemi, „naszej szczerzej Matki”, brata Agni i wszystkich Wasów - połączona

⁷⁴ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz, cyt., s. 263.

⁷⁵ *Hymn LXXV. Weapons of War*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06075.htm>, 2.08.2012.

⁷⁶ *Hymn XXXVI. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08036.htm>, 2.08.2012.

⁷⁷ *Hymn LXXXVIII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08088.htm>, 2.08.2012.

⁷⁸ *Hymn LIX. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08049.htm>, 2.08.2012.

⁷⁹ *Hymn XXXII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07032.htm>, 2.08.2012.

⁸⁰ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz, cyt., s. 134.

⁸¹ *Hymn LXXXIX. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01089.htm>, 2.08.2012.

⁸² *Hymn XC. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01090.htm>, 2.08.2012.

⁸³ *Hymn CLIX. Heaven and Earth*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01159.htm>, 2.08.2012.

⁸⁴ *Hymn CLX. Heaven and Earth*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01160.htm>, 2.08.2012.

⁸⁵ *Hymn CLXIV. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01164.htm>, 2.08.2012.

z prośbą o błogosławieństwo⁸⁶. W innym hymnie *Niebo i Ziemia* (1.185) podmiot sławi tych dwoje Bogów, prosi ich i opiekę i zwraca się do nich bezpośrednio: „Ojcze i Matko, obejmijcie nas swoją pomocą”⁸⁷. Następuje potem kolejna bezpośrednia apostrofa: „Niech spełni się ta moja modlitwa, O Ziemię i Niebo, Ojcze i Matko, zwracam się do was”⁸⁸. W hymnie *Pardżanja* (7.101) Ojca przyjemny strumień zrasza matkę, po czym karmiony jest Rodzic, karmiony jest syn. Znow macierzyństwo zestawione jest z Ziemią, glebą, a ojcostwo z zapładnianiem, pochodzącym z nieba deszczem⁸⁹. Według J. Gondy w hymnie tym sokiem jest deszcz, synem królestwo roślin, matką ziemia: deszcz najpierw wzmacnia rośliny, potem powraca do chmur, wzmacniając „ojca”⁹⁰.

Jak pisze J. Gonda, gdy poeta w hymnie 1.160 ogłasza, że Niebo i Ziemia, jako Ojciec i Matka, są dalekosiędni, wielcy i niewyczerpani, dodając, że ochraniają wszystkich mieszkańców świata, jego emocjonalne, aczkolwiek tradycyjne, stwierdzenie nie jest sentymentalnym założeniem, ale wkładem do podtrzymania tych ważnych procesów i zjawisk kontrolowanych, kierowanych czy zarządzanych przez te bóstwa. Jak długo ludzkie obrzędy są w stanie wesprzeć i utrzymać życie oraz porządek we wszechświecie, przyroda będzie wciąż spełniać jego potrzeby. Wychwalanie jest formą prawdy, która powinna być zawsze powtarzana, a powtarzanie to jest umotywowane także psychologicznie: wykonawca przekonuje siebie i publiczność o istnieniu, niezmienności i pewności tej mocy⁹¹.

BOGOWIE – OJCOWIE LUDZKOŚCI

Zgodnie z wedyjskim *Weltanschauung* ludzie nie tylko zostali stworzeni przez Bogów, ale także przez nich spłodzeni – Bogowie uznawani są więc za rodziców (ojców i matki) ludzi (czy raczej: wspólnoty Ariów) w sensie nie tylko metaforycznym. W hymnie poświęconym Jamie (10.14) wymienione są pokolenia Bogów nazywanych ojcami ludzi. W przekładzie F. Michalskiego co prawda Bogowie i Ojcowie są raczej przedstawieni jako równi Bogom („U Angirasów i u ojców naszych, u Atharwanów, Bhrigów godny somy, i u Dziewięciu niech będziemy w łasce, w błogiej rozkoszy u znawców ofiary!”⁹²), ale już u R.T.H. Griffitha przekład ma inny wydźwięk – podmiot stwierdza wprost: „naszymi Ojcami są Angirasowie, Atharwanowie, Nawagwasowie, Bhrigowie”, godni somy, święci, oby patrzyli na nas przychylnie, obyśmy cieszyli się ich łaskawą i kochającą dobrocią⁹³. W hymnie *Wiśwedewaha* (1.106) wzywani są wszyscy Bogowie: najchwalebniejsi Ojcowie oraz dwie Boginie, Matki Bogów⁹⁴. Inny hymn, poświęcony Adityjom (7.52), powołuje się na „naszego Ojca, który jest wielki i święty”⁹⁵.

W hymnie poświęconym Agniemu (10.7) podmiot uważa tego Boga za swojego Krewnego, swojego Ojca, Brata i Przyjaciela na zawsze⁹⁶. W kolejnym hymnie (1.31) pojawia się bezpośrednia apostrofa do Boga Agni, który zostaje nazwany „naszą Opatrznością”, „naszym Ojcem”. Zbiorowy podmiot hymnu określa samych siebie jako pobratymców tego Boga, a samego Boga

⁸⁶ Hymn LI. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06051.htm>, 2.08.2012.

⁸⁷ Hymn CLXXXV. *Heaven and Earth*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01185.htm>, 2.08.2012.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Hymn CI. *Parjanya*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07101.htm>, 2.08.2012.

⁹⁰ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 183.

⁹¹ Tamże, s. 105-106.

⁹² F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 86.

⁹³ Hymn XIV. *Yama*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10014.htm>, 2.08.2012.

⁹⁴ Hymn VI. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01106.htm>, 2.08.2012.

⁹⁵ Hymn LII. *Adityas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07052.htm>, 2.08.2012.

⁹⁶ Hymn VII. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10106.htm>, 2.08.2012.

jako źródło swojego życia⁹⁷. W innym (6.1) Agni nazwany zostaje Ochroną, Ojcem i Matką ludzkości⁹⁸. W hymnie poświęconym Brihaspatiemu (6.73) Bóg ten jest nazwany „naszym Ojcem”⁹⁹. W kolejnym *Soma Pavamana* (9.49) podmiot zwraca się bezpośrednio do Somy: „jesteś moimi Ojcami”¹⁰⁰. Za ojca ludzi uznawany jest także Wiśwakarman, Bóg – architekt wszechświata. Według hymnu *Wiśwakarman* (10.81): „Ten wieszcz, ten bohater, co w te wszystkie byty zstąpił, ofiarę składając - nasz ojciec, modlitwą pragnął osiągnąć bogactwa, i wszedł w świat niższy, dawny byt skrywając”¹⁰¹. W kolejnym hymnie poświęconym temu Bogu (10.82) związek między ludźmi, a Wiśwakarmanem określony jest jeszcze prostszymi słowami: „On naszym ojcem”¹⁰² (według przekładu R.T.H. Griffitha: „Ojciec, który nas stworzył”¹⁰³).

Jednak nie tylko Bogowie mogą być ojcami ludźmi, także ludzie – ojcami Bogów. Według T. Elizarenkowej w hymnie poświęconym Agniemu (5.3), gdy mowa jest o ojcu Agniego, poeta ma na myśli kapłana, który zrodził Boga i rozbudził go, przywołując jego liczne imiona w modlitwie¹⁰⁴.

Pokrewieństwo ludzi i Bogów, nadprzyrodzone ojcostwo, przywoływane jest niejednokrotnie podczas składania ofiary i wypowiedzianiu prośb ofiarnika. Bliskie więzi ludzi i Bogów stanowią zatem uprawomocnienie przywołania Bogów oraz proszenia ich o określone dary. I tak w hymnie poświęconym Waju (10.186) odnaleźć można następującą apostrofę: „jesteś naszym Ojcem”, „jesteś naszym Bratem i przyjacielem, więc daj nam siłę, abyśmy mogli żyć”¹⁰⁵. Pokrewieństwo ludzi z Bogiem przywoływane jest także w hymnie *Do Pardżanji* (5.83). Pardżanja, Bóg deszczu, a więc dawca pokarmu i dostatku, określany jest jako ojciec w bezpośredniej inwokacji: „Razem z tym grzmotem zejdź tu do nas na dół i rozlej wody, Boże nasz i ojciec!”¹⁰⁶. W tym kontekście przywoływane jest także pokrewieństwo ludzi z ich Przodkami, Praojcami, którzy za życia byli, a po śmierci pozostają w bliskich związkach z Bogami. W hymnie do Marutów (7.56) podmiot powołuje się na Przodków, stwierdza, że Bogowie wiele zrobili dla jego Praojców, którzy niegdyś ich wychwalali¹⁰⁷. W kolejnym hymnie (6.52) podmiot przywołuje Ojców, „pewnie osadzone góry”, aby byli jego strażnikami i bronili go, gdy wzywa Bogów¹⁰⁸.

OJCOWIE – MĘDRCY

Również Wieszczenie (*Riszi*) – archetypiczni Mędracy – uznawani są za ojców ludzkości i także to pokrewieństwo przywoływane jest w wedyjskich hymnach. W hymnie o stworzeniu (10.130), w którym opisywana jest pierwsza ofiara, którą wszyscy Bogowie uczcili najwyższego Boga. Poprzez wiedzę i udział w tej ofierze ludzie stali się Mędracami, naszymi Ojcami i teraz podmiot hymnu sądzi, że widzi ich oczyma duszy (mistycznym, trzecim okiem) – tych, którzy jako pierwsi sprawowali ofiarny kult; ci, którzy byli znawcami rytuału i metrum, hymnów i praw, byli Siedmioma Boskimi Mędracami, którzy nazwani są Ojcami ludzi¹⁰⁹.

⁹⁷ *Hymn XXXI. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01031.htm>, 2.08.2012.

⁹⁸ *Hymn I. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06001.htm>, 2.08.2012.

⁹⁹ *Hymn LXXIII. Brihaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06073.htm>, 2.08.2012.

¹⁰⁰ *Hymn XLIX. Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09049.htm>, 2.08.2012.

¹⁰¹ F. Michalski, *Hymny Rigwedny...*, dz. cyt., s. 102.

¹⁰² Tamże, s. 103.

¹⁰³ *Hymn LXXXII. Visvakarman*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10082.htm>, 2.08.2012.

¹⁰⁴ T. Elizarenkova, *Language and Style...*, dz. cyt., s. 100.

¹⁰⁵ *Hymn CLXXXVI. Vayu*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10186.htm>, 2.08.2012.

¹⁰⁶ F. Michalski, *Hymny Rigwedny...*, dz. cyt., s. 57.

¹⁰⁷ *Hymn LXVI. Maruts*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07056.htm>, 2.08.2012.

¹⁰⁸ *Hymn LIII. Visvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06052.htm>, 2.08.2012.

¹⁰⁹ *Hymn CXXX. Creation*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10130.htm>, 2.08.2012.

W hymnie *Indra i Waruna* (4.42) pojawia się wers: „Tam było siedmiu Wieszców, naszych ojców”¹¹⁰. W hymnie *Soma Pavamana* (9.83) Mędrcy nazwani zostają Ojcami, którzy patrzą na ludzkość¹¹¹. W hymnie *Rudra* (1.114) odnaleźć można apostrofę do tegoż Boga, aby przewodził składającym ofiarę, by mogli uzyskać siłę i zdrowie, które poprzez ofiarę zdobył „nasz ojciec” Manu¹¹². W hymnie poświęconym Agniemu (4.4) podmiot stwierdza, że poprzez słowa i pokrewieństwo niszczy potężnych: tę moc otrzymał od swojego ojca – Gotamy (jednego z *Saptariszi* – Siedmiu Mędrców)¹¹³. Jak pisze J. Gonda, siedmiu boskich *Rriszich* nazywanych jest w hymnie (4.42) „naszymi ojcami”, co bez wątpienia świadczy o przekonaniu poetów, że istnieje nieprzerwana tradycja od mitycznych archetypów kapłańskiej sztuki poetyckiej aż do ich czasów. Odwołania do tej tradycji i boskiego początku ich sztuki miały podnieść skuteczność ich wytworów¹¹⁴.

OJCOSTWO PRZODKÓW

Ojcostwo w hymnach *Rigwedy* licznie przywoływane jest w odniesieniu do Przodków – nazywanych właśnie Ojcami lub Praojcami żyjących ludzi. Za życia twórcy tradycji pozostawali we wzorowych relacjach z Bogami, po śmierci połączyli się z nimi i teraz mogą być pośrednikami między ludźmi a Bogami, stąd wielokrotnie przywoływani są w hymnach recytowanych podczas obrzędów religijnych. Według J. Gondy wspomnieć trzeba o Ojcach – wczesnych lub pierwszych przodkach – którzy są mniej lub bardziej deifikowani, otrzymują ofiary i prawie boską cześć, wzywani są do pomocy, ale są rzadko wychwalani, raczej przedstawiani jako przykłady ludzkiego zachowania, jako prekursorzy i twórcy¹¹⁵.

W hymnie *Indra – Agni* (1.109) podczas ofiary z Somy składanej tym dwu Bogom, podmiot hymnu zaznacza, że poprzez obrzęd chce zyskać moc swoich Praojców. W tym samym hymnie wspomina się o dawnych Ojcach, którzy zostali zjednoczeni z promieniami słonecznymi¹¹⁶. W hymnie *Wiśwedewa* (7.35) pojawia się prośba do Ojców, aby byli przychylni wobec ludzkich modlitw¹¹⁷. Z kolei w hymnie poświęconym broni (6.75) wspomina się Ojców, którzy dali nam życie, przenikliwych i silnych w kłopotach, niezmeńczonych, uzbrojonych we włócznie i wspaniałą broń, wolnych, prawdziwych bohaterów, zdobywców armii; zarówno bramini i Ojcowie spotykają się przy Somie¹¹⁸. Hymn do różnych Bogów (10.17) zawiera prośbę: niech powierzy cię opiece tych Ojców i łaskawym Bogom niech odda cię Agni¹¹⁹.

Ojcowie przywoływani są także w hymnie poświęconym samemu Somie (8.48): wzywani są jako świadkowie czynów Somy, a Bóg określany jest jako połączony z Ojcami¹²⁰. W hymnie do Adityów (2.27) odnaleźć można prośbę do Bogów, aby pozwolili nam zobaczyć sto jesieni, błogosławione długie życie naszych praojców¹²¹.

PRAOJCOWIE – DEPOZYTARIUSZE I TWÓRCY TRADYCJI

W hymnie *Soma* (1.91) Ojcowie określani są jako ci, którzy niegdyś – *in illo tempore* – pod

¹¹⁰ Hymn XLIII. *Indra-Varuna*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04042.htm>, 2.08.2012.

¹¹¹ Hymn LXXXIII. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09083.htm>, 2.08.2012.

¹¹² Hymn CXIV. *Rudra*, sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01114.htm, 2.08.2012.

¹¹³ Hymn IV. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04004.htm>, 2.08.2012.

¹¹⁴ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 74.

¹¹⁵ Tamże, s. 97-98.

¹¹⁶ Hymn CIX. *Indra-Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01109.htm>, 2.08.2012.

¹¹⁷ Hymn XXXV. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07035.htm>, 2.08.2012.

¹¹⁸ Hymn LXXV. *Weapons of War*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06075.htm>, 2.08.2012.

¹¹⁹ Hymn XVII. *Various Deities*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10017.htm>, 2.08.2012.

¹²⁰ Hymn XLVIII. *Soma*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08048.htm>, 2.08.2012.

¹²¹ Hymn XXVII. *Adityas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02027.htm>, 2.08.2012.

przewodnictwem Somy rozdali Bogom ich udział bogactwa, a więc to oni za wskazaniem Boga ustanowili tradycję religijną – tradycję składania ofiar¹²². W hymnie *Agni* (4.2) wspomniani są nasi starożytni Ojcowie, którzy w dawnych czasach, poprzez Święty kult szukali czystego światła i oddania, śpiewając chwałę; rozszczepili ziemię i uwolnili czerwone Jutrzenki¹²³. W innym hymnie poświęconym Agniemu (5.3) stwierdzone jest, że nasi starożytni Ojcowie, gdy zaczerwieniła się Jutrzenka, służyli temu bóstwu ofiarami, uczynili je swoim wysłannikiem, które zanosili Bogom dary składane przez ludzi¹²⁴.

Dawne czyny przodków przywoływane są także w hymnach poświęconych Indrze. I tak w jednym z nich (6.21) podmiot wzywa Indrę, aby wysłuchał jego modlitwy, przypominając, że Bóg ten był niegdyś przyjacielem ich Ojców, który chętnie wysłuchiwał ich prośb¹²⁵. W kolejnym (6.46) znaleźć można prośbę, aby Indra dał nam tam, gdzie walczą bohaterowie, schronienie, które kochali nasi Ojcowie¹²⁶. W innym hymnie skierowanym do Indry (3.39) stwierdza się wprost: „oto jest starożytny hymn naszych Praojców”¹²⁷. Podobne stwierdzenie znaleźć można w hymnie poświęconym Warunie (8.41): podmiot wysławia tego Boga pieśnią i hymnami, które śpiewali nasi Ojcowie¹²⁸. W hymnie do wszystkich Bogów (10.57) znów znaleźć można powołanie się na święte hymny Ojców¹²⁹. W hymnie *Soma Pavamana* (9.96) wspomina się dawnych Mędrców-Ojców, którzy poprzez Somę spełniali swoje poświęcone obowiązki¹³⁰. W hymnie *Wasiśztha* (7.33) znaleźć można odniesienie do modlitw, którymi modlili się nasi ojcowie¹³¹. Hymn *Brihaspati* (10.68) mówi o Ojcach, którzy udekorowali niebo konstelacjami, jak czarnego rumaka ozdabia się perłą, w dniu ustanowili światło, w nocy ciemność¹³².

Jak pisał J. Gonda, wedyjskiemu człowiekowi dziedziczności daru poezji i twórczości pochwalebnej wydaje się być czymś naturalnym – w jednym z hymnów (1.87) podmiot zbiorowy stwierdza, iż mówimy ze względu na nasze pochodzenie od starożytnego Ojca¹³³.

Dziedzictwo Ojców ma jednak charakter nie tylko pozytywny, na który można się powoływać prosząc Bogów o wysłuchanie ludzkich modlitw. W hymnie skierowanym do Waruny (7.86), Boga strzegącego prawa i karzącego ludzi za grzechy, wśród win, o których odpuszczenie proszony jest Bóg, wymieniane są winy ojcowskie: „Ojcowskie winy nam odpuść, o królu”¹³⁴. Tutaj dziedzictwo ma charakter brzemienia żyjących.

ŚMIERĆ PRZODKÓW – ŚMIERĆ OJCÓW

W hymnie do Boga związanego ze śmiercią i pośmiertnym sądem dusz, Jamy (10.14), Ojcowie przedstawiani są jako wzór dla synów, twórcy tradycji, nawet w kwestiach tak ostatecznych i niezmiennych jak kres ludzkiego życia: „Jama najpierwszy dla nas drogę znalazł, i z tego szlaku nikt nas już nie wyrwie, któredy poszli nasi Ojce pierwsi, tą drogą idą wszyscy

¹²² *Hymn XCI. Soma*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01091.htm>, 2.08.2012.

¹²³ *Hymn II. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04002.htm>, 2.08.2012.

¹²⁴ *Hymn III. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05003.htm>, 2.08.2012.

¹²⁵ *Hymn XXI. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06021.htm>, 2.08.2012.

¹²⁶ *Hymn XLVI. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06046.htm>, 2.08.2012.

¹²⁷ *Hymn XXXIX. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03039.htm>, 2.08.2012.

¹²⁸ *Hymn XLI. Varuna*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08041.htm>, 2.08.2012.

¹²⁹ *Hymn LVII. Visvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10057.htm>, 2.08.2012.

¹³⁰ *Hymn XCVI. Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09096.htm>, 2.08.2012.

¹³¹ *Hymn XXXIII. Vasistha*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07033.htm>, 2.08.2012.

¹³² *Hymn LXVIII. Brihaspati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10068.htm>, 2.08.2012.

¹³³ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 74.

¹³⁴ F. Michalski, *Hymny Rigvedy...*, dz. cyt., s. 66.

narodzeni¹³⁵. Według przekładu R.T.H. Griffitha ludzie urodzeni na ziemi chodzą swoimi drogami, które prowadzą ich tam, dokąd odeszli nasi starożytni Ojcowie¹³⁶. Dziedzictwo Ojców wymaga kontynuowania, a naśladowanie przodków uznawane jest za honor, nawet jeśli oznacza ono śmierć: „Idź, idź po drogach pierwszych, najdawniejszych, po których dawni nasi Ojciec poszli, zobaczysz Jamę i boga Warunę, obydwu królów, radosnych w swej chwale¹³⁷. I dalej: „Idź wprost do ojców, łatwych do ujrzenia, gdy z Jamą siedzą przy wspólnej biesiadzie¹³⁸. W tym samym hymnie dostojeństwo przodków podkreślone jest poprzez zestawienie ich razem z bogami w orszaku Jamy: „Siądź tutaj, Jamo, na ściółce ofiarnej, z Angirasami i Ojców orszakiem¹³⁹. Przekroczenie progu śmierci oznacza połączenie właśnie z Bogami i Przodkami – Ojcami: „Połącz się z Jamą, połącz się z Ojcami, z ofiar owocem na najwyższym niebie¹⁴⁰. W przekładzie R.T.H. Griffitha: zasługi wolnych i nakazanych czynów¹⁴¹. I dalej: „Ojcowie świat ten stworzyli dla niego¹⁴². W obliczu rzeczy ostatecznych podkreśla się także potrzebę przychylności zarówno Bogów jak i Przodków–Ojców: „U Angirasów i u ojców naszych, u Atharwanów, Bhrigów godnych somy, i u Dziewięciu niech będziemy w łasce, w błogiej rozkoszy u znawców ofiary!¹⁴³”.

Szczególnie ważnym hymnem poświęconym Przodkom w kontekście śmierci jest hymn *Do Przodków* (10.15), w przekładzie R.T.H. Griffitha zatytułowany *Ojcowie*. Hymn zaczyna się bezpośrednią inwokacją: „Niech się podniosą Ojcowie późniejsi, środkowi, pierwsi, soku godni somy, ci nieszkodzący, co w duchów świat przeszli, wołaniem naszym niech będą przyjaźni!¹⁴⁴. I dalej: „Niechaj ten pokłon dziś będzie dla Ojców, dla tych, co najpierw, co później odeszli, którzy nad ziemią, w przestrzeni osiedli, albo też po wisach ludnie zamieszkałych¹⁴⁵. Zatem hymn nie różnicuje Przodków na mniej lub bardziej ważnych, nie tworzy pośród nich hierarchii według daty urodzenia czy śmierci – po śmierci człowiek staje się jednym z Przodków, nie różnicowanej wspólnoty obcujących z Bogami, którzy mogą wspomagać żyjących. Co więcej – Ojcowie naprawdę są obecni podczas ofiar, przybywają do żyjących, spożywają dary i biorą udział w obrzędach religijnych: „Znalazłem Ojców łatwych do ujrzenia, syna znalazłem, a także krok Wisznu [w przekładzie R.T.H. Griffitha: zyskałem syna i potomstwo od Wisznu¹⁴⁶], ci, co z rozkoszą pili na ściółce sok wyciśnięty, przychodzą najprędzej¹⁴⁷. I dalej: „Ojcowie zwani, soku godni somy, do potraw miłych, na ściółce leżących, niechaj przybędą, niechaj nas słuchają, niech mówią do nas, niechaj nas słuchają!¹⁴⁸. Podmiot przyzywa Przodków także następującymi słowami: „Przyjdźcie, Ojcowie, przez ogień pożarci, siądźcie tu rzędem, dobrzy przewodnicy, jedzcie ofiarę na ściółce gotową¹⁴⁹”.

¹³⁵ Tamże, s. 85.

¹³⁶ *Hymn XIV. Yama*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10014.htm>, 2.08.2012.

¹³⁷ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 86.

¹³⁸ Tamże, s. 87.

¹³⁹ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 86.

¹⁴⁰ Tamże, s. 86.

¹⁴¹ *Hymn XIV. Yama*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10014.htm>, 2.08.2012.

¹⁴² F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 86.

¹⁴³ Tamże, s. 86.

¹⁴⁴ Tamże, s. 88.

¹⁴⁵ Tamże, s. 88.

¹⁴⁶ *Hymn XV. Fathers*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10015.htm>, 2.08.2012.

¹⁴⁷ F. Michalski, *Hymny Rigwedy...*, dz. cyt., s. 88.

¹⁴⁸ Tamże, s. 89.

¹⁴⁹ Tamże, s. 90.

Pod adresem Przodków formułowane są także konkretne prośby: „Przyjdźcie z pomocą najbardziej zbawienną, szczęście i radość dajcie nam bez skazy!”¹⁵⁰ oraz „Niechaj nie szkodzą ojcowie nam nigdy, choć, jak to ludzie, ciągle bniemy w grzechu!”¹⁵¹. Pojawia się także bezpośrednia apostrofa, w której podmiot powołuje się na pokrewieństwo żyjących i zmarłych: „Siedząc na łonie jutrzeńek różanych, dajcie bogactwo śmiertelnemu dawcy, synów, Ojcowie, waszymi skarabami obdarzcie dzisiaj i siłę nam dajcie!”. Charakterystyczne jest też wezwanie, podkreślające patriarchalny charakter wedyjskiej tradycji: „Dajcie bogactwa z samych tylko synów!”¹⁵².

Bogiem szczególnie związanym z Ojcami jest w tym hymnie Agni. Jest to Bóg ognia ofiarnego, a więc pośrednik między ludźmi a Przodkami, a zaś gdy Ojcowie sami byli żyjącymi, poprzez niego składali ofiary Bogom i swoim Przodkom. Poza tym Agni jest też obecny w ogniu stosu pogrzebowego i to poprzez niego zmarli odchodzą do świata Przodków. Dlatego wzywany jest razem z Przodkami na ucztę ofiarną: „Z tymi, co łakną u Bogów, spragnieni, ofiary znawcy, pieśniami wielbieni, przyjdź, Agni, z nimi, których łatwo poznać, z prawdomównymi Wieszcami, Ojcami!”¹⁵³. Agni określany też jest jako znawca istot i do niego podmiot zwraca się bezpośrednio, podkreślając jego zasługi jako pośrednika: „Tyś, znawco istot, Agni, uwielbiany, ofiarę zaniósł, czyniąc ją pachnącą, dałeś ją Ojcom, ci jedli z radością, jedz więc sam teraz, ofiary złożone!”¹⁵⁴. Jak stwierdzają słowa hymnu: „Ojców, co są tu, i tych, których nie ma, tych, których znamy, tych, których nie znamy, ty znasz ich wszystkich, wielki istot znawco, skosztuj, gdy pragniesz, przepięknej ofiary!”¹⁵⁵. Zatem to Agni, który swoimi płomieniami skremował zmarłych, lepiej zna Przodków niż ich potomkowie. Jednak podmiot nie różnicuje zmarłych na skremowanych i nieskremowanych – wszyscy zmarli Ariowie stają się Przodkami i przebywają razem z Bogami: „Ze spalonymi i niespalonymi, co pośród nieba cieszą się z obiaty, z nimi idź, władco, w to królestwo duchów i nowe ciało wybierz podług woli!”¹⁵⁶. W hymnie wymieniany jest też Jama, który przybywa razem z Przodkami: „Ojcowie pierwsi, soku godni somy, najlepsi ci, co na ucztę przybyli. Niech Jama z nimi spożywa ofiarę, gdy chce, pragnący razem z pragnącymi!”¹⁵⁷.

Przywoływanie ojców w kontekście śmierci pojawia się w kolejnym hymnie: *Pieśni pogrzebowej* (10.16). Zgodnie ze słowami hymnu w czasie obrzędów pogrzebowych zmarły poprzez ogień stosu pogrzebowego (utożsamiany z bogiem Agni) przenoszony jest do krainy ojców: „Nie pal go, Agni, nie susz go płomieniem, nie skwiercz mu skóry ani skwiercz mu ciała, lecz kiedy stłisz go, wielki istot znawco, do Ojców wówczas zaprowadź go prędko!”¹⁵⁸. I dalej: „Puść go, o Agni, z powrotem do Ojców”¹⁵⁹. To Przodkowie – Ojcowie zamieszkują krainę zmarłych i to oni opiekują się duszą zmarłego: „Gdy go już całkiem stłisz, o istot znawco, oddaj w opiekę go Ojcom umarłym”¹⁶⁰. Ojcowie przedstawiani są jako pełni prawdy, doskonali i stawiani są obok samych Bogów jako odbiorcy ofiary składanej za pośrednictwem Boga Agni: „Agni, co ciała uprowadza, co prawdy pełnych Ojców wielbi, niech o ofierze tej oznajmi zarówno Bogom, jak i Ojcom!”¹⁶¹.

¹⁵⁰ Tamże, s. 88.

¹⁵¹ Tamże, s. 89.

¹⁵² Tamże, s. 90.

¹⁵³ Tamże, s. 89.

¹⁵⁴ Tamże, s. 90.

¹⁵⁵ Tamże.

¹⁵⁶ Tamże.

¹⁵⁷ Tamże, s. 89.

¹⁵⁸ F. Michalski, *Hymny Rigwedę...*, dz. cyt., s. 90.

¹⁵⁹ Tamże, s. 91.

¹⁶⁰ Tamże, s. 91.

¹⁶¹ Tamże, s. 92.

Ojcowie przywoływani są obok Boga śmierci Jamy również w kolejnym pogrzebowym hymnie *Rigwedy* (10.18): „Umacam w górę ponad tobą ziemię, tę grudkę składam, niechaj mi nie szkodzi, niechaj Ojcowie ten słup ci trzymają, Jama siedzibę niech ci tam zgotuje!”¹⁶². W hymnie *Nowe życie* (10.154) znajduje się apostrofa do Jamy, aby pozwolił zmarłemu odejść do Ojców – pierwszych wyznawców Prawa, czystych i świętych, wzmacniających Prawo¹⁶³.

PRAOJCOWIE - RÓWNI BOGOM I MĘDRCOM POŚREDNICY MODLITWY

Przodkowie-Ojcowie są przedstawiani w hymnach *Rigwedy* w towarzystwie Bogów i Mędrców, z którymi połączyli się po śmierci, teraz przebywają z nimi w nadziemskich regionach świata i mogą pośredniczyć między Bogami a ludźmi. W hymnie poświęconym wszystkim Bogom (10.56) stwierdza się wprost, że Ojcowie zyskali część ich wielkości, Bogowie umieścili w nich moc umysłową jak w Bogach, zgromadzili w sobie wszystkie energie, które wychodzą z nich i znów wstępują w ich ciała¹⁶⁴.

W hymnie poświęconym wszystkim Bogom (10.17) znajduje się inwokacja do Saraswati, która przybyła razem z Ojcami i z nimi radowała się ludzką ofiarą, aby siedząc na świętej trawie radowała się i podarowała ludziom wzmacniający pokarm, który nie przynosi chorób¹⁶⁵. Hymn *Krowy* (10.169) stwierdza, że Pradžapati jest jednego umysłu ze wszystkimi Bogami i Ojcami¹⁶⁶. Ojcowie wymieniani są też w jednym rzędzie z Mędrkami – w hymnie do wszystkich Bogów (8.30) znajduje się prośba skierowana do wszystkich wedyjskich Bogów, aby bronili i pomagali nas, mówili do nas błogosławieństwami i nie sprowadzali nas z drogi naszych Ojców i Manu¹⁶⁷. Przodkowie są zatem godni tego, aby wymieniac ich w jednym rzędzie z Bogami i Mędrkami, poprzez swoją pobożność i wielkie czyny po śmierci stali się im bliscy lub nawet równi.

PARALELE NIEBIAŃSKIE I ZIEMSKIE – OJCIEC DOSTĘPNY I ŁAGODNY

Ojcostwo przywoływane jest często w hymnach skierowanych do różnych Bogów, gdy podmiot prosi Bogów o wysłuchanie modlitw. W tych wypadkach pojawiają się odwołania do dostępności czy łagodności ojca. I tak w hymnie *Agni* (2.2), Bóg ten określony jest jako podobny Ojcu lub taki jak Ojciec¹⁶⁸. W hymnie do Indry (4.17) wzywa się tego Boga, aby był naszym obrońcą, krewnym, strzegł i błogosławił tych, którzy wylewają Somę, dając proszącemu siłę życiową i wolność – jako Przyjaciela, jako Rodzica, najbardziej ojcowski z ojców¹⁶⁹. W kolejnym hymnie poświęconym temu Bogu (10.23) podmiot chwali i sławi liczne waleczne czyny Indry, podobnego Ojcu¹⁷⁰. W innym (10.33) znaleźć możemy bezpośrednią apostrofę do Indry, aby był nam Ojcem¹⁷¹. Znów w hymnie skierowanym do Agni (1.31) przywoływany jest pozytywny aspekt ojcostwa – Agni nazywany jest ojcem, ponieważ troszczy się nawet o słabych. Bóg nazywany jest też drogim przyjacielem i ojcem, troszczącym się o pobożnych i inspirującym śmiertelników¹⁷².

¹⁶² Tamże, s. 95.

¹⁶³ *Hymn CLIV. New Life*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10154.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁴ *Hymn LVI. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10056.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁵ *Hymn XVII. Various Deities*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10017.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁶ *Hymn CLXIX. Cows*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10169.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁷ *Hymn XXX. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08030.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁸ *Hymn II. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02002.htm>, 2.08.2012.

¹⁶⁹ *Hymn XVII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv04017.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁰ *Hymn XXIII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10023.htm>, 2.08.2012.

¹⁷¹ *Hymn XXXIII. Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10038.htm>, 2.08.2012.

¹⁷² *Hymn XXXI. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01031.htm>, 2.08.2012.

Hymn *Indra* (1.104) kończy się apostrofą skierowaną do Boga wojny, aby „wysłuchał nas jak Ojciec”¹⁷³. Według hymnu *Agni* (2.1) ludzie szukają tego Boga swoimi modlitwami jak Ojca¹⁷⁴. W inny hymnie poświęconym temu Bogu (8.64) stwierdza się, że modlący znają od dawna jego łaskawą pomoc, jak ojcowską, więc teraz modli się do niego o szczęście¹⁷⁵. Hymn do Marutów (10.78) nazywa tych Bogów, potężnych jak wojownicy ubrani w zbroje, Najbardziej Hojnymi Dawcami – jak modlitwy Ojca¹⁷⁶. W hymnie *Aświnowie* (10.39) wóz Bogów przyzywany jest jakby był imieniem ojca, łatwym do przyzwania¹⁷⁷.

Z kolei w hymnie *Wasztospati* (7.54) znaleźć można bezpośrednią apostrofę do Boga, aby był z nas zadowolony jak ojciec z synów¹⁷⁸. Podobną apostrofę zawiera hymn do Somy (8.48): przyjęty do serca, bądź słodki, jak łagodny ojciec dla swojego syna¹⁷⁹. W innym hymnie do tego Boga (9.97) pojawia się wezwanie, aby jak syn podążający za życzeniem swojego ojca, podarował tej rodzinie pomyślność i bezpieczeństwo¹⁸⁰. Hymn *Agni* (5.3) zawiera apostrofę do tego Boga, aby zaakceptował dary jak Ojciec¹⁸¹.

W hymnie do Indry, Parwaty i innych Bogów (3.53) podmiot stwierdza, że najśłodsza pieśnią uchwycił rąbek szaty Boga tak, jak dziecko chwyta szatę swego ojca¹⁸². W innym hymnie (10.22) Indra określanym jest jako ten, który trzyma piorun tak, jak ojciec trzyma swego ukochanego syna¹⁸³. W hymnie do wszystkich Bogów (5.43) w opisie składanej Bogom ofiary święty kocioł ustawiany jest na ogniu, jak syn na kolanach ojca¹⁸⁴. Z kolei w hymnie *Agni* (10.69) podmiot przypomina Bogu, że Wadhrijaswa trzymał go na swych kolanach i służył mu tak, jak ojciec trzyma swego syna¹⁸⁵.

Zadziwiającym na pozór jest to, że dostępność i łagodność przywoływana jest przede wszystkim w hymnach związanych z Indrą i Agnim. Może to jednak wynikać nie tylko z faktu, iż to tym Bogom poświęcona jest ogromna liczba wedyjskich hymnów (liczne są również hymny poświęcone Somie, a w tym wypadku przywołania te nie są aż tak częste). Zrozumienie tego kontekstu może ułatwić odwołanie do opisywanej przez Rudolfa Otto kategorii *numinosum* wprowadzanej przez tego autora w analizie fenomenu świętości. *Numinosum* jest elementem wymykającym się racjonalności, niewysłowioną nadwyżką, nieracjonalnym aspektem tego co święte¹⁸⁶. Jednym z elementów *numinosum* jest *mysterium tremendum*, którego następujące elementy (współwystępujące ze sobą w doświadczaniu świętości) wydziela R. Otto: element „*tremendum*” (grozy), element wszechmocy (*majestas*), element mocy, element tajemnicy (*mysterium*)¹⁸⁷. Kolejnym istotnym elementem *numinosum* jest *fascinans*. Jak pisze R. Otto: „Jako-

¹⁷³ Hymn CIV. *Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01104.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁴ Hymn I. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv02001.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁵ Hymn LXIV. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08064.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁶ Hymn LXXVIII. *Maruts*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10078.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁷ Hymn XXXIX. *Aśvins*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10039.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁸ Hymn LIV. *Vastospati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07054.htm>, 2.08.2012.

¹⁷⁹ Hymn XLVIII. *Soma*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv08048.htm>, 2.08.2012.

¹⁸⁰ Hymn XCVII. *Soma Pavamana*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv09097.htm>, 2.08.2012.

¹⁸¹ Hymn III. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05003.htm>, 2.08.2012.

¹⁸² Hymn LIII. *Indra, Parvata, Etc.*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv03053.htm>, 2.08.2012.

¹⁸³ Hymn XII. *Indra*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10022.htm>, 2.08.2012.

¹⁸⁴ Hymn XLIII. *Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv05043.htm>, 2.08.2012.

¹⁸⁵ Hymn LXIX. *Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10069.htm>, 2.08.2012.

¹⁸⁶ R. Otto, *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, Wrocław 1993, s. 32-34.

¹⁸⁷ Tamże, s. 39-55.

ściowa treść *numinosum* (której *mysteriosum* nadaje formę) z jednej strony jest rozwiniętym już, odpychającym elementem *tremendum* wraz z *majestas*, a z drugiej strony jest jednocześnie w sposób oczywisty czymś szczególnie pociągającym, czarującym, fascynującym, czymś, co razem z odpychającym elementem *tremendum* wchodzi w osobliwy kontrast – harmonię¹⁸⁸. Indra nie tylko był archetypem wojownika i władcy, pogromcą pierwotnego potwora, ale był także obecny w niszczącej sile burzy, piorunów i bitewnym szale. Z kolei Agni był nie tylko ofiarnym ogniem, pośrednikiem między ludźmi i Bogami czy Przodkami, ale także nieokiełznanym, wypalającym lasy ogniem. Zatem w wypadku tych dwóch Bogów obecność zarówno *tremendum* jak i *majestas* jest oczywista. Z drugiej strony R. Otto pisze o naturalnym w doświadczeniu świętości *fascinans* u człowieka, który głęboko przeżywa ten ambiwalentny charakter Bogów: z jednej strony chce nawiązać z nimi relację, z drugiej obawia się ich mocy. Zatem podkreślanie łagodności i dostępności Bogów, których złowrogi aspekt jest także wyraźny, może być próbą oswojenia *tremendum*.

Z drugiej strony T. Elizarenkova pisze, że Agni był prawdopodobnie odczuwany jako Bóg najbliższy wedyjskiemu Ariowi, radosny Bóg ogniska domowego, pan w domu wyznawcy, który czasem przedstawiany jest jako ojciec wyznawcy, a czasem jako jego syn, Bóg ognia ofiarnego, który jest przykładowym pośrednikiem między Bogami a śmiertelnikami¹⁸⁹. W takim ujęciu nie powinno dziwić odniesienie przez wedyjskich poetów relacji między tym Bogiem a ludźmi do ojcostwa.

ZIEMSKIE OJCOSTWO

W różnych hymnach pojawiają się odniesienia do codziennego ojcostwa ludzi, relacji między ziemskimi ojcami a ich dziećmi. Te odwołania, przywoływane analogie, mogą być ważną informacją na temat zarówno praktyki życia rodzinnego starożytnych Ariów jak i wyznawanych przez nich wzorców czy modeli rodziny. W hymnie poświęconym bogu Agni (1.26) przywoływane są archetypiczne pozytywne relacje między ludźmi: ojciec i syn, krewny i krewny, przyjaciel i przyjaciel¹⁹⁰. A więc ojcostwo wymieniane jest jako pierwszy spośród związków między ludźmi i zestawiane z relacjami zarówno o charakterze biologicznym jak i prawnym czy kulturowym. W jednym z hymnów (1.91) jako dary Somy dla jego wyznawcy wymieniane są mleczna krowa, rączy rumak oraz człowiek czynnej wiedzy, biegły w sprawach domowych, odpowiedni na zgromadzenia religijne, dobrej rady - prawdziwa chwała dla swojego ojca¹⁹¹. Zatem dobry syn, a więc i dobre ojcostwo, są darem od samego Boga. W hymnie *Agni* (1.73) Bóg Agni określony jest jako ten, który daje pokarm jak ojcowskie bogactwa i prowadzi jak nauki mędrca¹⁹².

W hymnie *Wastospati* (7.55) podmiot wzywa kolejno członków rodziny i innych mieszkańców domowego obejścia: „śpij matko, niech śpi ojciec, śpij psie i panie domu, niech śpią wszyscy krewni, śpijcie wszyscy ludzie wokół”¹⁹³. Ojciec jest zatem jednym z niezbędnych elementów domu, jego konstytutywnym, oczywistym komponentem. Ojciec jest również ważną postacią przy odprawianiu obrzędów religijnych. W hymnie *Agni* (6.9) podmiot pyta: czyj syn tutaj wypowie słowa, które muszą być wypowiedziane bez pomocy ojca obok niego¹⁹⁴? A więc naturalną jest obecność zarówno ojca jak i syna podczas składania ofiary.

Hymn skierowany do Aświnów (1.116) jest dowodem ojcowskiej miłości. Wysławiana jest w nim

¹⁸⁸ Tamże, s. 59.

¹⁸⁹ T. Elizarenkova, *Language and Style...*, dz. cyt., s. 154.

¹⁹⁰ *Hymn XXVI. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01026.htm>, 2.08.2012.

¹⁹¹ *Hymn XCI. Soma*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01091.htm>, 2.08.2012.

¹⁹² *Hymn LXXIII. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01073.htm>, 2.08.2012.

¹⁹³ *Hymn LV. Vastospati*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07055.htm>, 2.08.2012.

¹⁹⁴ *Hymn IX. Agni*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv06009.htm>, 2.08.2012.

łaskawość i szczodrość Aświnów-Nasatjów, którzy - wspaniali i zwycięscy – między innymi zapewnili bezpieczny powrót z morza Bhudżju, podarowali wzywającej ich kobiecie syna Hiranjahastę, dzieci Dżahnu, które trzy razy dziennie składały im ofiary, obdarowali bogactwem i potomstwem, Wiśwace, synowi Kriszny, przywrócili jego syna Wisznapu, a pociętego i wrzuconego do wody człowieka przywrócili do życia i uratowali¹⁹⁵. Zatem dwukrotnie w hymnie mówi się o zapewnieniu bezpiecznego powrotu do ojca. Zwraca też uwagę przywiązanie wedyjskiego poety do powiązań rodzinnych – niejednokrotnie przedstawiając kogoś wspomina się o jego rodzicach czy jego rodzice. Trzeba też wspomnieć o tym, że hymn ten jest różnie interpretowany. Według J. Gondy jest to modlitwa ojca Wisznapu o bezpieczny powrót jego syna¹⁹⁶. Z kolei według Davida Frawley'a Bhudżju jest Słońcem odradzającym się i powracającym z morza na koniec roku słonecznego¹⁹⁷. Słońce wrzucane jest do morza przez swego złego Ojca i odradza się po trzech dniach podczas zimowego przesilenia¹⁹⁸.

W hymnie do wszystkich Bogów (10.56) to Bogowie porównywani są do ludzi: mówi się, że jak ojcowie ustanowili swoje dziedzictwo na ziemi, ich potomstwo rozwija się nieprzerwanie jak nie¹⁹⁹. Troska o potomstwo i zapewnienie ciągłości dziedzictwa pojawia się w innym hymnie poświęconym Bogom: według słów hymnu *Jama i Jami* (10.10) wyrażone jest to wprost: „Rozumny, stworzyłby dla ojca syna, w trosce, co dalej stanie się na ziemi”²⁰⁰. W hymnie *Urwasi i Pururawas* (10.95) Pururawas wypowiada pełne żalu słowa, dotyczące swojego dziecka, którego może nigdy nie ujrzeć: „Gdy narodzony syn zawoła ojca, zapłacze z krzykiem, gdy się o mnie dowie? Któż zgodne sercem małżeństwo rozłącza, gdy w domu świekrów jeszcze ogień płonie?”²⁰¹.

Według hymnu *Gracz w kości* (10.34): „Na kogo kostka zwycięsko nastają, tego małżonkę inni obejmują, ojciec i matka, wszyscy bracia mówią: »My go nie znamy, zwiążcie go, zabierzcie!«”²⁰². Ojcostwo jest zatem relacją ważną, opartą na bliskości emocjonalnej, jednak można być jej pozbawionym poprzez niewłaściwe postępowanie, w tym wypadku zaślepienie człowieka przez hazard.

W hymnie *Żaby* (7.103) w opisie tytułowych zwierząt odnaleźć można następujący wers: „»Akhali, akhal«, jedna drugą woła, podchodząc wita, jakby ojciec syna”²⁰³. W hymnie *Koń* (1.163) odnoszącym się do rytuału *Aśwamedha* stwierdza się, że ofiarny rumak przybywa do swojego Ojca i swojej Matki²⁰⁴. W hymnie poświęconym kamieniom do wyciskania somy (10.94) podmiot przywołuje ojców tych obrzędowych przedmiotów²⁰⁵. A więc nie tylko istoty nadprzyrodzone i ludzie, ale także zwierzęta, a nawet przedmioty będące częścią wspólnoty Ariów podlegają prawu ojcostwa.

Ojcostwo może też zyskać znaczenie symboliczne w odniesieniu do osiągnięcia filozoficznej mądrości i dokonującej się przez to inicjacji. W hymnie *Wiśwedewaha* (1.164) stwierdzone jest, iż syn, który jest mędrcem zrozumiał: ten, kto to wie, staje się ojcem swojego ojca. W tymże hymnie stwierdza się też, iż owocu drzewa nie może osiągnąć ten, kto „nie zna Ojca”²⁰⁶. W kontekście tego hymnu J. Gonda pisze, że wiedza posiadana przez nielicznych jest kluczem do tajemnic i drogą do sukcesu²⁰⁷.

¹⁹⁵ *Hymn CXVI. Aśvins*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01116.htm>, 2.08.2012.

¹⁹⁶ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 124, 125.

¹⁹⁷ D. Frawley, *Gods, Sages and Kings. Vedic Secrets of Ancient Civilization*, Delhi 1995, s. 53.

¹⁹⁸ Tamże, s. 189.

¹⁹⁹ *Hymn LVI. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10056.htm>, 2.08.2012.

²⁰⁰ F. Michalski, *Hymny Rigvedy...*, dz. cyt., s. 81.

²⁰¹ Tamże, s. 109.

²⁰² Tamże, s. 96.

²⁰³ Tamże, s. 75.

²⁰⁴ *Hymn CLXIII. The Horse*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01163.htm>, 2.08.2012.

²⁰⁵ *Hymn XCIV. Press-stones*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv10094.htm>, 2.08.2012.

²⁰⁶ *Hymn CLXIV. Viśvedevas*, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/rv01164.htm>, 2.08.2012.

²⁰⁷ J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 133.

WNIOSKI

Ojcostwo w hymnach *Rigwedę* przywoływane jest w kontekście Bogów wiązanych z każdą z trzech Dumézilowskich funkcji: pierwszą (Agni²⁰⁸), drugą (Indra) oraz trzecią (Aświnowie). Co ciekawe – częściej przywoływane jest w przypadku Agniego i Indry, niż Aświnów, związanych z funkcją trzecią, a więc w końcu z płodnością, która bardzo mocno związana jest z ojcostwem, czy w ogóle rodzicielstwem jako takim. Trzeba jednak podkreślić, że hymny poświęcone Agniemu i Indrze są też po prostu w *Rigwedzie* liczniejsze. Jednak to Agni i Indra przedstawiani są jako archetypiczni ojcowie i to tych Bogów prosi się o obdarowanie wyznawcy licznym potomstwem (najlepiej – wieloma synami), a więc uczynienia go ojcem. Być może jest to dowód potwierdzający tezę zwolenników allochtonicznego pochodzenia Ariów o dość elitarnym charakterze wedyjskiej religii, stanowiącej przede wszystkim religię dwóch pierwszych warń (braminów i kszatrijów), wiązanych z funkcjami reprezentowanymi przez Agniego i Indrę. W takim ujęciu „masy ludowe” (wajśjowie i siudrowie) czciły lokalne bóstwa, przodków i duchy, co zostało włączone do głównego nurtu hinduizmu na późniejszym etapie rozwoju tej religii i przejawiało się rozwojem kultu Wisznu, Śiwy czy Kali. Jednak taki stan rzeczy nie musi odzwierciedlać podziałów społecznych – religia wedyjska mogła po prostu mieć bardzo patriarchalny charakter, a wyznawcy swoje prośby kierowali bezpośrednio do dwóch Bogów, którzy zaliczali się do tych najważniejszych: Agni ze względu na swoją kluczową rolę w kulcie jako takim (ogień ofiarny obecny przy każdym obrzędzie), Indra ze względu na swoje miejsce w panteonie (heros, który stworzył świat na nowo, zabijając potwora, pierwszy z wojowników, obrońca Bogów i Ariów, archetypiczny władca).

Badacze chrześcijaństwa i duchowni chrześcijańscy, a także badacze starożytnego świata śródziemnomorskiego zestawiający chrześcijaństwo z klasycznym pogaństwem²⁰⁹ nierazko wskazują na wyjątkowy aspekt tejsz religii: uświęcenie ojcostwa poprzez nadanie mu charakteru osobistej relacji między Bogiem i wyznawcą, który za przykładem Jezusa, syna Jehowy, zwraca się do niego bezpośrednio słowami „Ojcie nasz...”²¹⁰. Jednak – jak wynika z przedstawionych przykładów – cecha ta może być potraktowana jako wyjątkowa najwyraźniej jedynie w kręgu kultury semickiej czy religii abrahamicznych. W o wiele starszych od chrześcijaństwa hymnach *Rigwedę* znaleźć można wiele apostrof do Bogów, którzy uznawani są za ojców ludzi (a właściwie Ariów)²¹¹. Warto też podkreślić, iż w tym wypadku ojcostwo to może być nawet bardziej zaakcentowane, gdyż Bogowie nie tylko stworzyli, ale – jak wynika z niektórych hymnów – także spłodzili Ariów. Niektóre hinduskie rody do dziś wywodzą swoją genealogię od mitycznych przodków, którzy byli bezpośrednio spokrewnieni z Bogami, podobnie jak czynili to starożytni Grecy. Pytanie, czy uznawanie Bogów za ojców ludzi występuje także w innych

²⁰⁸ Co prawda G. Dumézil za zwierzchników funkcji pierwszej w mitologii wedyjskiej uważa Mitrę i Warunę, jednak – jak wynika z zawartości *Rigwedę* – Bogowie ci są w hymnach rzadziej obecni, ich kult już w tym czasie najprawdopodobniej ustępował; Agni jest jednoznacznie wiązany z obrzędami religijnymi, a więc z funkcją pierwszą i to właśnie on jest najbardziej obecnym w *Rigwedzie* Bogiem tejsz funkcji.

²⁰⁹ P. Veyne, *Cesarstwo Rzymskie*, [w:] P. Veyne (red.), *Historia życia prywatnego. Tom 1: Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998, s. 177.

²¹⁰ Por. J. Augustyn (red.), *Ojcostwo*, Kraków 1998.

²¹¹ Kolejną wyjątkową cechą przywoływaną w kontekście chrześcijańskiej wizji ojcostwa jest oczywiście kwestia zbawienia ludzkości poprzez śmierć mesjasza na krzyżu. W przypadku hinduizmu nie mamy do czynienia z identycznym motywem, jednak pojawia się motyw Boga (Indry), który (ratując świat przed potworem) na nowo go stwarza, a w przekazach o awatach Wisznu, który przyjmuje także ludzką postać (np. Rama, Kriszna), staje się człowiekiem, aby znów uratować ludzkość. Należy jednak pamiętać, iż hinduizm jest religią z kręgu dharmicznego (zresztą sanskryckie określenie hinduizmu to *sanatana dharna* lub po prostu *dharna*), nie abrahamicznego, więc tutaj osią wyznaczającą położenie człowieka w świecie nie są grzech pierworodny i zbawienie, ale kołowrót wcieleń (*samsara*), prawo karmy oraz wyzwolenie (*moksha*).

religiach indoeuropejskich, a więc czy można ją uznać za stałą cechę indoeuropejskiej tradycji, pozostaje kwestią otwartą, wymagającą dalszych badań.

J. Gonda przypomina, że twórczość wedyjskich poetów to nie poezja liryczna, ale hymny religijne przeznaczone do praktycznych celów. Pomimo tego zastrzeżenia można stwierdzić, że jest pewien odcień „lirycznego” uniesienia w niektórych hymnach. Wyrażna konkretność obrazów łatwo może zmylić współczesnego czytelnika, sprawiając, że zakłada, iż emocjonalne odniesienia, których wymaga od poezji są tu nieobecne. Można jednak bezpiecznie stwierdzić, że – pomimo ich tradycyjnej frazeologii – emocjonalne umiejscowienie obrazów było dla recytatorów i ich publiczności zasadniczym elementem poetyckim, nie sformułowania, które same przemawiają do tych, którzy nie są obeznani z emocjami publiczności wedyjskich poetów²¹². Zatem komponent emocjonalny był obecny (lub znajdował się w domyśle słuchacza) w hymnach *Rigwedę*, jednak to nie on stanowił najważniejszy składnik modlitw, które recytowano podczas składania ofiar. W wedyjskich hymnach – ze względu na ich rytualny charakter – nie ma miejsca na sentymentalizm, choć nie można ich też uznać za emocjonalnie obojętne dla ich ówczesnego odbiorcy.

Wielce problematyczną pozostaje kwestia tego, jaki właściwie był światopogląd starożytnych Ariów. Zdania badaczy i ideologów są tu podzielone – z jednej strony mamy do czynienia ze skrajnie materialistycznym ujęciem, w którym Ariowie czczą po prostu zjawiska przyrody i nie wierzą w istnienie świata nadprzyrodzonego²¹³, na drugim końcu spektrum sytuują się autorzy interpretujący *Rigwedę* poprzez pryzmat późniejszych osiągnięć filozofii hinduskiej i piszą o ezoterycznym, prawdziwym znaczeniu treści hymnów²¹⁴. Należy jednak pamiętać o tym, że obraz Ariów nierzadko był raczej projekcją pragnień autora lub argumentem we współczesnej dyskusji nad kształtem kultury czy cywilizacji. Tak było zarówno w przypadku przywoływanych tu Jana Stachniuka (twórcy przedwojennej Zadrugi, zwolennika antychrześcijańskiego i antyklerykalnego materialistycznego polskiego nacjonalizmu) i Śri Aurobindo (sannjasina, filozofa ze szkoły Adwaita Wedanty, zwolennika indyjskiego odrodzenia narodowego i przeciwnika brytyjskiego kolonializmu). Na ten aspekt wizji kultury wedyjskiej zwraca uwagę D. M. Figueira, gdy pisze, że wczesny europejski odbiór *Wedy* stanowił kulturową próbę odtworzenia własnej tradycji²¹⁵, podobnie wczesne europejskie badania nad *Wedami* były wewnętrzną rozmową²¹⁶.

Zwizję i zbieżny z przytoczonymi hymnami *Rigwedę* opis życia religijnego starożytnych Ariów znaleźć można u Edwarda Fitzpatricka Crangle’a: „wczesna wedyjska praktyka religijna wymagała wykonywania nakazanych rytuałów i ceremonii ofiarnych przez wydzieloną klasę kapłańską. Zatem ofiara stanowi centrum aryjskiego kultu dostarczając okazji do recytowania modlitw. Śpiewając modlitwy, wyznawca składa ofiary Bogu. Oczekuje, że Bóg w zamian udzieli mu pożądanego błogosławieństwa. Inaczej mówiąc – ofiarnik dąży do zaspokojenia Bogów, aby uzyskać ich przychyłność. Ceremonia wytwarza pewien stopień grozy i podziwu. Wierni

²¹² J. Gonda, *A History of Indian Literature...*, dz. cyt., s. 157.

²¹³ Por. J. Stachniuk, *Człowieczeństwo i kultura*, Wrocław 1996.

²¹⁴ Por. Śri Aurobindo, *The Complete Works of Sri Aurobindo. Volume 15: The Secret of the Veda with Selected Hymns*, Pondicherry 1998.

²¹⁵ Autorka tu przytacza słowa jednego z najważniejszych XIX-wiecznych indologów, Maxa Müllera, który pisał o ojcach rasy aryjskiej, ojcach naszej rasy, którzy zbierali się razem w świątyni natury i jak bracia spoglądali z czcią w niebo jako znak tego, czego pragnęli: ojca i boga (D.M. Figueira, *The Authority of an Absent Text...*, dz. cyt., s. 218). Być może pojawiające się w hymnach *Rigwedę* nadprzyrodzone ojcostwo, związek między Bogami a ludźmi, nazywanie Nieba Ojcem a Ziemią Matką współbrzmiało z ukształtowaną m. in. przez poetów wyobraźnią M. Müllera oraz jego współczesnych i stąd wynikała ich fascynacja starożytną kulturą Indii.

²¹⁶ D. M. Figueira, *The Authority of an Absent Text...*, dz. cyt., s. 216.

widzą wizje Bogów. Doświadczana jest moc²¹⁷. A więc obrzęd religijny jako dwustronna relacja wiernych z Bogami oraz numinotyczne doświadczanie świętości podczas czynności obrzędowych. Zgodnie z tym opisem, jak i w świetle przytoczonego materiału źródłowego, nie można w żadnym przypadku uznać Ariów za proto-marksistów. Być może tacy właśnie byli wedyjscy Bogowie, Mędrcy oraz Przodkowie i taka była religijność Ariów: bezpośrednio przeżywana podczas składania ofiar, oparta na bliskiej relacji podszytej zarówno szacunkiem jak i grozą, fascynacją i *tremendum*, dawaniem jak i braniem, z jednej strony poczuciem zależności stworzenia od stwórców (ludzi od Bogów), a z drugiej - dumy z bycia potomkami Bogów. Być może taka była praktyka życia społecznego starożytnych Ariów, uświęcona władza ojca nad rodziną oraz obowiązek dostępczości i łagodności dla dzieci, ojcowska władza króla nad poddanyymi i Bogów nad śmiertelnikami oraz liczne dary, którymi swoich potomków obdarza ojciec. Być może to bezpośrednie przeżywanie świętości miało wpływ na wedyjską wizję ojcostwa, a z kolei życie codzienne Ariów i bezpośrednie doświadczanie ojcostwa być może miało wpływ na wedyjskie postrzeganie Bogów, Mędrców i Przodków – nadprzyrodzonych ojców Ariów.

Artykuł nie przynosi – i nie jest to ambicją autora – odpowiedzi na to, na ile wedyjska wizja ojcostwa ma źródła w tradycji jeszcze indoeuropejskiej, a na ile już w indyjskiej, czy można ją uznać za wyraz indoeuropejskiego rozumienia ojcostwa, jaki jest jej związek z rzeczywistą strukturą społeczną Ariów, jak ta wizja ma się do późniejszych tekstów hinduistycznych, jaki jest jej związek z tradycją ludową, jaki jest stopień i wymiar patriarchalnego aspektu tradycji wedyjskiej, jaki jest związek wedyjskiej wizji ojcostwa z wedyjską wizją męskości, a także kobiecości i macierzyństwa. Są to pytania, na które nie sposób odpowiedzieć jednoznacznie w niewielkim eseju, a które wymagają dalszych badań indologicznych, historycznych, filologicznych, religioznawczych i porównawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Augustyn J. (red.), *Ojcostwo*, Kraków 1998.
- Balcerowicz P., *Historia klasycznej filozofii indyjskiej. Część pierwsza: początki, nurty analityczne i filozofia przyrody*, Warszawa 2003.
- Bhagawadgita czyli Pieśń Pana*, przekł.: J. Sachse, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988.
- Crangle E. F., *The Origin and Development of Early Indian Contemplative Practices*, Wiesbaden 1994.
- Dumézil G., Eribon D., *Na tropie Indoeuropejczyków: mity i epejeje. Z Georgesem Dumézilem rozmawia Didier Eribon*, Warszawa 1996.
- Elizarenkova T. J., *Language and Style of the Vedic Rishis*, Albany 1995.
- Elst K., *Update on the Aryan Invasion Debate*, New Delhi 1999.
- Ewald F., *Posłaniec bogów. Z Georgesem Dumézilem rozmawia François Ewald*, „Literatura na świecie”, 1987, nr 11(196).
- Figueria D. M., *The Authority of an Absent Text. The Vedas, Upangas, Upavedas, and Upanekhata in European Thought*, [w:] Patton Laurie L. (red.), *Authority, Anxiety, and Canon: Essays in Vedic Interpretation*, Albany 1994.
- Frawley D., *Gods, Sages and Kings. Vedic Secrets of Ancient Civilization*, Delhi 1995.
- Frawley D., *Wisdom of the Ancient Seers. Mantras of the Rig Veda*, Salt Lake City 1992.
- Gawroński A., *Podręcznik sanskrytu. Gramatyka – wypisy – objaśnienia – słownik*, Warszawa 2004.
- Gonda J., *A History of Indian Literature. Volume I: Veda and Upanishads. Fascimile I: Vedic Literature*, Wiesbaden 1975.
- Haksar A. N. D. (red.), *A Treasury of Sanskrit Poetry in English Translation*, Delhi 2002.
- Haksar A. N. D., *Introduction*, [w:] Haksar A. N. D. (red.), *A Treasury of Sanskrit Poetry in English Translation*, Delhi 2002.
- Kieniewicz J., *Historia Indii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2003.
- Kudelska M., *Wstęp*, [w:] *Upaniszady. Tłumaczenie, wstęp, komentarz: Marta Kudelska*, Kraków 2004.
- Michalski F., *Hymny Rigweddy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1971.
- Otto R., *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, Wrocław 1993.
- Patton L. L. (red.), *Authority, Anxiety, and Canon: Essays in Vedic Interpretation*, Albany 1994.
- Stachniuk J., *Człowieczeństwo i kultura*, Wrocław 1996.

²¹⁷ E. F. Crangle, *The Origin and Development...*, dz. cyt., s. 22.

- Śri Aurobindo, *The Complete Works of Sri Aurobindo. Volume 15: The Sceret of the Veda with Selected Hymns*, Pondicherry 1998.
- Upaniszady. Tłumaczenie, wstęp, komentarz: Marta Kudelska, Kraków 2004.
- Veyne P. (red.), *Historia życia prywatnego. Tom 1: Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.
- Veyne P., *Cesarstwo Rzymskie*, [w:] Veyne P. (red.), *Historia życia prywatnego. Tom 1: Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1998.
- Wałkowska H., *Wstęp*, [w:] *Bhagawadgita czyli Pieśń Pana*, przekł.: J. Sachse, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988.
- Whitney W. D., *A Sanskrit Grammar, Including Both the Classical Language, and the Older Dialects, of Veda and Brahmana*, Leipzig – London 1896.

NETOGRAFIA

- Frawley D., *The Myth of Aryan Invasion of India*, http://www.hindubooks.org/david_frawley/myth_arian_invasion/, 28.09.2012.
- The Rig Veda*, przekł. R.T.H. Griffith, <http://sacred-texts.com/hin/rigveda/>, 2.08.2012.

STRESZCZENIE

Szukając źródeł „indoeuropejskiej” wizji ojcostwa można za wskazaniem Georgesa Dumézila zwrócić się w stronę Indii i najstarszego zachowanego tekstu religijnego z tego kręgu kulturowego: *Rigwedę*. *Rigveda* jest pierwszą z *Wed*, najbardziej autorytatywnych ksiąg hinduizmu. Ojcostwo w hymnach *Rigwedę* posiada wiele konotacji i przywoływane jest w różnych sytuacjach. Pojawiają się odniesienia do ojcostwa wśród Bogów, Mędrców, Przodków i do ojcostwa ziemskiego. Ojcostwo wśród Bogów pojawia się w opisywaniu relacji genealogicznych między Bogami oraz innymi istotami czy zjawiskami nadprzyrodzonymi, a także jako metaforyczne uwznioślenie Bogów. Ojcostwo przywoływane jest także w określeniach relacji między ludźmi a Bogami: konkretnymi Bogami lub ich całą zbiorowością. Jako ojcowie ludzi określane są także Mędrcy. Ojcostwo pojawia się w odniesieniach do Przodków - godnych naśladowania twórców tradycji. Przywoływane jest także ojcostwo ludzkie, ziemskie.

Słowa kluczowe: ojciec, ojcostwo, *Rigveda*, *Wedy*, Indie, hinduizm, religia, tradycja, Bógowie, Mędrcy, Przodkowie

FATHER AND FATHERHOOD IN THE HYMNS OF *RIGVEDA*

Summary

When searching for the “Indo-European” vision of fatherhood, following the advice of Georges Dumézil, one can turn to India and the oldest surviving religious text of this culture: the *Rigveda*. *Rigveda* is the first of the *Vedas*, the most authoritative scriptures of Hinduism. Fatherhood in the hymns of *Rigveda* has numerous connotations, and is evoked in various situations. There are references to fatherhood among Gods, Seers, Ancestors as well as to the earthly fatherhood. Fatherhood among Gods is evoked in the description of genealogical relationship among Gods and other supernatural beings or phenomena and also as metaphorical idealisation of the Gods. Fatherhood is also evoked in the defining of the relationship between humans and Gods: particular Gods or their whole community. The Seers are also described as the fathers of mankind. Fatherhood appears in the references to the Ancestors – the creators of tradition, worthy of imitation. Human, earthly fatherhood is also evoked.

Key words: father, fatherhood, *Rigveda*, *Vedas*, India, Hinduism, religion, tradition, Gods, Seers, Ancestors